

VLADARI ILI PODSTANARI – SRBI U HRVATSKOJ TIJEKOM 1980-IH GODINA (PRILOG ISTRAŽIVANJU)*

Davor MARIJAN
Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Hrvatska

UDK: 323.1(497.5=163.41) "1980"
DOI: 10.21857/y6z0lb7dpm
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 9. lipnja 2025.

Tema rada je položaj Srba u socijalističkoj Hrvatskoj tijekom 1980-ih godina. Njihov položaj razmatra se u sferi političke moći, kroz partijske i republičke funkcije; egzistencijalne odnose; izloženosti represivnom; mogućnošću nacionalne afirmacije i privrženosti (lojalnosti) socijalističkoj Hrvatskoj. Premda su Srbi ustavno imali status suverenog naroda, u 1980-ima je bilo pokušaja i da dobiju posebne nacionalne organizacije kakve su imale nacionalne manjine u Jugoslaviji. Rad je pisan na temelju arhivskog gradiva Saveza komunista Hrvatske i Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske. Na temelju dokumenata može se zaključiti da su, sukladno sustavu vrijednosti temeljenom na pobjedi komunista u Drugom svjetskom ratu i iz njega izvedenoj praksi moralno-političke podobnosti, Srbi bili u poziciji za veće osobne probitke u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Pojednostavljeno, prosječan Srbin bio je u prednosti u rješavanju svoje egzistencije, a s druge strane teže je dolazio pod sankcije zbog nacionalnih, odnosno nacionalističkih prijestupa.

Gljučne riječi: Srbi, Hrvatska, Jugoslavija, međunacionalni odnosi, poduzeće „Prosvjeta“, moralno-politička podobnost, privilegije, kulturna politika.

UVODNE NAPOMENE

U ljeto 1990. u zagrebačkom dnevnom listu *Vjesnik* hrvatski povjesničar srpske nacionalnosti Drago Roksandić objavio je feljton o Srbima u Hrvatskoj. U feljtonu je spomenuo da se nerijetko ističe „teza o privilegiranosti Srba, s hrvatske strane, odnosno antiteza o obespravljenosti Srba, sa srpske strane“.¹ Tema feljtona bila je iznimno aktualna. Objavljen je nekoliko mjeseci nakon slobodnih izbora održanih u travnju i svibnju 1990. na kojima se okončalo 45 godina dugo razdoblje komunizma, gotovo odmah nakon što je u Kninu sredinom kolovoza počela srpska pobuna u Hrvatskoj. Feljton je dijelom bio i odraz politiziranja položaja Srba u Hrvatskoj iz prethodnih godina, posebice od druge polovice 1980-ih. Njihov položaj postao je osjetljiva politička tema nakon što je u rujnu

* Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta „Političko ozračje i represija u Hrvatskoj i Jugoslaviji od 1941. do 1995. - selektivna sjećanja i interpretacije“ koji financira Europska unija programom NextGenerationEU, broj projekta 380-01-02-23-44.

¹ Drago ROKSANDIĆ, *Srbi u Hrvatskoj od 15 stoljeća do naših dana*, Zagreb, 1991., 155.

1986. u nedovršenom Memorandumu Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) tvrđeno da su Srbi u SRH diskriminirani i da su gorem položaj bili samo u četverogodišnjem razdoblju ustaške Nezavisne Države Hrvatske.² S druge strane, među Hrvatima, posebice nacionalistima i protivnicima komunizma, smatralo se da su u postojećem nacionalnom modelu Srbi u Hrvatskoj privilegirani. U siječnju 1989. na sastanku jedne od idejnih komisija Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH), taj je model politologinja Mirjana Kasapović sažela u rečenicu, da je „objektivno stanje takvo da Hrvati kao većina imaju osjećaj da im Srbi diktiraju uvjete života, dok Srbi imaju stalno osjećaj da su zapostavljeni, i nitko nije zadovoljan“.³ Gotovo devet godina prije, u ožujku 1980., na sličnom je sastanku partijski funkcionar i sociolog Stipe Šušvar spomenuo dvije „ekstremne teze“, hrvatsku, koja je tvrdila da Srbi vladaju Hrvatskom, i srpsku – da su Srbi u Hrvatskoj podstanari i osuđeni na asimilaciju ili na iseljavanje u Srbiju.⁴ Šušvar i Kasapović govorili su o dva različita poimanja položaja Srba i Hrvata u Hrvatskoj, ne samo u 1980-ima već u cijelom razdoblju druge Jugoslavije. O položaju Srba u Hrvatskoj u 1980-ima u ovom radu nastojat ću odgovoriti na temelju najrelevantnijih arhivskih izvora iz tog razdoblja, fondova Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske i Predsjedništva SR Hrvatske.

Prema popisima stanovništva u Hrvatskoj je 1948. bilo 14,4 % Srba, a 1953. i 1961. godine 15,0 %. Godine 1971. bilo ih je 14,2 %, 1981. godine 11,5 % i 1991. godine 12,2 %. Hrvata je u udjelu stanovništva Republike 1971. bilo 75,1 % a 1991. godine 78,1 %. Srbi su većinsko stanovništvo 1981. bili u općinama: Benkovac, Daruvar, Donji Lapac, Dvor na Uni, Glina, Gračac, Knin, Kostajnica, Obrovac, Pakrac, Titova Korenica, Vojnić, Vrginmost. Deset godina kasnije imali su relativnu većinu u Petrinji, no izgubili su je u Daruvaru.⁵ Dio Srba iz Hrvatske (oko 70 000) koloniziran je nakon rata u Vojvodini. Ta se kolonizacija u 1980-ima spominjala kao dokaz planova za stvaranje etnički čiste Hrvatske. Stvarno se radilo o planskom naseljavanju kako bi Vojvodina dobila slavensku, zapravo

² Memorandum SANU, *Naše teme*, sv. 33, br. 1-2, Zagreb, 1989., 157.

³ Hrvatska – Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje HR-HDA-CKSKH), Komisija CK SKH za idejno teorijski rad, kut. 5: Stenografski zapisnik sastanka radne grupe za međunacionalne odnose, održan 18. 1. 1989., 15.

⁴ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik sa razgovora o nekim otvorenim pitanjima vezanim za život, kulturu i povijest srpskog naroda u SR Hrvatskoj, koji je u organizaciji Predsjedništva CKSKH i Predsjedništva RK SSRNH održan 17. 3. 1980., V/5.

⁵ *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Popis stanovništva 1991.*, Zagreb, travanj 1992., 9 – 37.

srpsku većinu koju do tada nije imala.⁶ Iz sličnih se pobuda u 1980-ima govorilo o slabijoj razvijenosti krajeva Hrvatske s većinskim srpskim stanovništvom. No i u tom slučaju odgovor je bio prozaičniji, u pitanju su bile posljedice ideološke modernizacije čiji je cilj bila ubrzana industrijalizacija, ali i uništenje sela koja je bila zadnja oaza privatne svojine u državi koja je omogućavala življenje bez „milosti“ Partije.⁷ Zbog političkih implikacija na međunacionalne odnose, 1980. je najavljeno veće ulaganje u gospodarski nerazvijena područja SRH s kojih se između 1961. i 1979. iselilo oko 90,000 osoba.⁸

Položaj Srba u Hrvatskoj dio je kompleksne nacionalne problematike u drugoj Jugoslaviji. Komunisti su ga desetljećima tretirali riješenim, a „riješili“ su ga tako što su 1946. državu organizirali u federaciju sa šest republika i kroz prevrednovanje tradicije zatomili problematiku nacionalnog.⁹ Nacija komunistima nije bila pozitivna činjenica, osim ako su je mogli iskoristiti kao sredstvo revolucionarne mobilizacije u kojoj su preferirali novi, jugoslavenski identitet.¹⁰ Za današnje povjesničare u istraživanju nacionalne problematike u komunističkoj Jugoslaviji postoji povećani metodološki problem – kako je uopće analizirati s obzirom na to da u razdoblju komunizma nije napisana ni jedna ozbiljna studija o međunacionalnim odnosima. Pri tome mislim na studije koje se temelje na izvorima, ne na službenim proklamacijama Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije (dalje SKJ ili Partije), koje su bile u koliziji sa stvarnim životom i temeljene na klasicima marksizma iz 19. stoljeća koji su za ovu problematiku od male vrijednosti.¹¹ U zemljama koje su nekada bile dio Jugoslavije ta se problematika tek u skorije vrijeme počinje ozbiljnije proučavati.¹²

⁶ Ta je tvrdnja komentirana potkraj 1988. na jednom sastanku u CK SKH na temu međunacionalnih odnosa. HR-HDA-CKSKH, Komisija CK SKH za idejno teorijski rad, kut. 5: Stenografski zapisnik sastanka radne grupe za međunacionalne odnose, održan 20. 12. 1988., 9 – 12.

⁷ O posljedicama sirove urbanizacije u suton samoupravnog socijalizma u svibnju 1989. u Sarajevu je govorio Stipe ŠUVAR, *Nezavršeni mandat 1: Kakav socijalizam, kakva Jugoslavija*, Zagreb, 1989., 325. U istom smjeru su razmišljanja sudionika sastanka o međunacionalnim odnosima u SRH održanom potkraj prosinca 1988. u CK SKH. HR-HDA-CKSKH, Komisija CK SKH za idejno teorijski rad, kut. 5: Stenografski zapisnik sastanka radne grupe za međunacionalne odnose, održan 20. 12. 1988., 16 – 24.

⁸ HR-HDA-CKSKH, D-P-2968: Neka aktualna pitanja ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRH, lipanj 1981.

⁹ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006., 134 – 151, 164 – 165.

¹⁰ Ljubomir ANTIĆ, *Velikosrpski nacionalni programi: Ishodišta i posljedice*, Zagreb, 2007., 230.

¹¹ O upitnom doprinosu klasika marksizma za nacionalnu problematiku vidjeti: Rudi RIZMAN, *Marksizam i nacionalno pitanje*, Beograd, 1987., 84 – 88.

¹² Tomaž IVEŠIĆ, *The Rise and Fall of Communist Yugoslavia: Soft nationbuilding in Yugoslavia*, London, New York, 2024.

Kako uopće analizirati nacionalnu problematiku u državi s izraženim militarizmom i koja je funkcionirala u nekoj vrsti izvanrednog stanja zvanom diktatura proletarijata? Temeljni problem Jugoslavije bilo je nepostojanje čvrstog političkog sustava jer su najosjetljivije probleme u društvu rješavali „autoriteti“ iz partijskog vrha.¹³ Nakon smrti Josipa Broza Tita na saveznoj razini više nije bilo općeprihvaćenih autoriteta, a sustav kolektivnih rukovodstava i kratkih mandata uveden potkraj 1970-ih utjecao je na političke odnose i ograničavao moć istaknutih pojedinaca.¹⁴ Dobrim dijelom i zbog „autoriteta“, ustav u samoupravnom socijalizmu nije imao smisao kakav o njemu možemo pročitati u političkim leksikonima i rječnicima.¹⁵ Zoran Đinđić, srpski filozof i kasniji političar, utemeljeno je 1988. tvrdio da je ustav u socijalističkim društvima zapravo suvišan jer je nekompatibilan s takvim političkim sustavom.¹⁶ U Jugoslaviji su ustavi davali privid riješenog nacionalnog pitanja i određivali granice utjecaja onog dijela visokih funkcionara koji su po značenju bili odmah iza Tita i njegovih najbližih suradnika: Aleksandra Rankovića, Edvarda Kardelja i Milovana Đilasa.¹⁷

Partija se u jugoslavenskim ustavima marginalno spominjala, i to tek od 1963. godine. U Ustavu iz 1946. i ustavnom zakonu iz 1953. Partiji nema ni spomena, kao da nije ni postojala. To nije bila pravna zaprjeka da vodi društvo i određuje pravila ponašanja koja su gotovo svi bili dužni poštivati. „Ustav“ koji je obvezivao partijsko članstvo zvao se Statut SKJ. Taj dokument neusporedivo bolje opisuje komunističku Jugoslaviju i raspodjelu moći unutar nje od ustava.¹⁸ U Ustavu SFRJ iz 1974. tvrdeno je da su narodi i narodnosti u Jugoslaviji ravnopravni, a Socijalistički savez radnog naroda (SSRN) je kao najvažnija partijska transmisija bio zadužen da o tome vodi računa.¹⁹ Kada ustavnom određenju o ravnopravnosti naroda i narodnosti dodamo „standardnu“ tvrdnju iz partijskih statuta da članstvo u SK, jedinjoj organizaciji sa značajkama političke stranke u zemlji u kojoj su sve političke, kao i ostale relevantne funkcije držali isključivo komunisti, „ne povlači nikakve privilegije niti poseban društveni položaj“

¹³ Davor MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih: Lažna svijest i svjesna laž*, Zagreb, 2024., 25 – 26.

¹⁴ Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., 688 – 689; Dušan BILANDŽIĆ, *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945-2005.*, Zagreb, 2006., 286.

¹⁵ Za ovu temu dovoljno je pogledati primjerice: *Politička enciklopediju*, Beograd, 1975., 1113 – 1116, te *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Zagreb, 1990., 171 – 174.

¹⁶ Zoran ĐINĐIĆ, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad, 1988., 198 – 199.

¹⁷ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 227.

¹⁸ D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 24 – 26.

¹⁹ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, br. 9, 21. 2. 1974., Osnovna načela, točka VIII. i član 245. Pojašnjenje partijskih transmisija u D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 37 – 49.

dobivamo dojam idealnog društva.²⁰ Očito da ustavi i statuti nisu akti na temelju kojih je moguće tražiti odgovor na istraživačko pitanje iz ovog članka. No ipak se ta vrsta ideološkog konstrukta ne može u potpunosti ignorirati. SRH, kao i ostale dijelovi SFRJ, organizirali su ratni pobjednici u Drugom svjetskom ratu. Participacija u ratu imala je iznimnu ulogu jer je na njoj honorirano sudjelovanje u ratu i građen poslijeratni sustav beriva. U Hrvatskoj su Srbi u toj participaciji bili zastupljeniji, što i ne treba čuditi zbog diskriminirajućeg odnosa ustaškog režima prema njima.²¹ Srbi su 1941. u Hrvatskoj bili izrazita većina ustanika što su ostali još dvije godine i u cjelini je njihov postotak u partizanskoj vojsci bio veći od Hrvata. Njihov ustanak 27. srpnja 1941. na graničnom području Like i Bosanske Krajine obilježavan je kao službeni dan ustanka naroda Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Zapravo se radilo o pobuni srpskog stanovništva protiv ustaškog režima i gotovo potpunom fizičkom istrebljenju Hrvata i Muslimana u području na kojem je izbio ustanak. U novoj državi postavljen je obrazac ponašanja u kojem su korupcija i nepotizam bili iznimno rašireni kroz kriterij moralno-političke podobnosti.²² Egzistencijalna prednost Srba osjetno je porasla nakon sloma hrvatskog proljeća 1971. koji je Partija za „nijansu“ blaže tretirala od ustaštva.²³ Iz nekih beogradskih krugova u kojima su dominirali Srbi bilo je nastojanja da se nacionalistima proglase svi koji su podržali 10. sjednicu CK SKH iz siječnja 1970. na kojoj se hrvatska partija obračunala s unitarizmom.²⁴ Ta nastojanja odraz su mišljenja da je među Hrvatima mnogo nacionalista. Do raspada SFRJ prozivanje za nacionalizam bila je gotovo najteža optužba koju je režim mogao dati nekom pojedincu ili skupini osoba.²⁵

²⁰ D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 106.

²¹ No to je samo jedna strana medalje, doduše najvidljivija zbog represivnog odnosa prema Srbima oko koga se lome koplja, mogu li se definirati genocidom ili ne. Inspirativan prikaz problematike daje: Filip HAMERŠAK, Je li genocid nad Srbima u NDH neupitno dokazan?, portal *CroFacta*, 19. 3. 2025. <https://crofacta.hr/objave/je-li-genocid-nad-srbima-u-ndh-neupitno-dokazan>, posjećeno 29. 3. 2025.

²² D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 20 – 21, 106 – 108.

²³ Glasina da se u kulturi grada Zagreba rehabilitiraju neki sudionici hrvatskog proljeća, odnosno maspokovci, bila je povodom da partijski čelnik SKH Stanko Stojčević u svibnju 1987. održi sastanak s rukovodstvom gradske organizacije SK. HR-HDA-CKSKH, Komitet za Općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu SRH, kut. 22: KONO i DSZ Grada Zagreba, Skraćeni zapisnik, DT br. 6/1-87 od 8. 5. 1987.

²⁴ HR-HDA-CKSKH, Dokumentacija, povjerljivi spisi (dalje D-P ili SP)-2211: Magnetofonski zapisnik 23. sjednice PCKSKH od 22. 1. 1979., III/1.

²⁵ Kao uvod u ovu problematiku u 1980-ima nije nezanimljiva sjednica Predsjedništva CK SKH održana 15. siječnja 1979. na kojoj je spomenuto nekoliko nacionalista koji su Partiji u 1980-ima bili velik problem. HR-HDA-CKSKH, D-SP-2210: Magnetofonski zapisnik 22. sjednice PCKSKH od 15. 1. 1979.

Od svibnja 1944. i proklamacije Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske Srbi su proglašavani potpuno ravnopravnima s Hrvatima.²⁶ U prvom poslijeratnom Ustavu Narodne Republike Hrvatske iz 1946., Srbi se u odjeljku o republici spominju prije Hrvata, odnosno u formulaciji da se u „bratskom jedinstvu sa Srbima u Hrvatskoj“ hrvatski narod s drugim narodima i njihovim republikama ujedinio u federativnu Jugoslaviju. U drugom, odnosno članku 11 po pravima su izjednačeni s Hrvatima.²⁷ Premda u Ustavu NRH nije jasno definirano što su Srbi u smislu etničke zajednice, nije neutemeljena pretpostavka da je riječ o davanju „prvenstva“ Srbima zbog njihovih zasluga za ratnu pobjedu komunista. Od dva ustavna članka o „narodnoj“ ili „etničkoj“ problematici, većinsko stanovništvo u jednom se spominje kao Hrvati, a u drugom kao hrvatski narod. Slična formulacija ponovljena je u Ustavu Socijalističke Republike Hrvatske iz 1963. U preambulu je unesena formulacija da je hrvatski narod, u „bratskom jedinstvu sa Srbima u Hrvatskoj“, srušio stari klasni sustav i stvorio temelj za novi politički sustav.²⁸ U vrijeme hrvatskog proljeća bilo je zahtjeva da se Hrvatska definira isključivo kao država hrvatskog naroda.²⁹ Nakon sloma hrvatskog proljeća 29. veljače 1972., usvojeni su amandmani na Ustav SR Hrvatske u kojima je ona definirana kao „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive“.³⁰ Ta je odredba ponovljena u Ustavu SRH iz 1974.³¹ S njom su Srbi u Hrvatskoj dobili potvrdu svoje posebnosti u odnosu na narodnosti, ali i pravno „neobičan“ odnos prema Hrvatima kojima je to bila nacionalna država. U tom je Ustavu položaj Hrvata i Srba definiran na do tada najtransparentniji način, a ujedno je odgovoreno na zahtjeve iz hrvatskog proljeća o Hrvatskoj kao državi hrvatskog naroda.

Takva pravna „neobičnost“, odnosno nelogičnost, da jedan navodno suveren narod svoju nacionalnu državu dijeli s drugim suverenim narodom, mogla je biti

²⁶ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: zbornik dokumenata 1944/II*, Zagreb, 1970., 666 – 667; Deklaracija ZAVNOH-a od 9. 5. 1944. o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske. O okolnostima nastanka takve Deklaracije: Davor MARIJAN, *From people's Liberation war and Revolution to Antifascist Struggle, Review of Croatian History*, Vol. 12, No. 1, Zagreb, 2016., 165 – 166.

²⁷ Ustav Narodne Republike Hrvatske, član 2, *Narodne novine*, br. 7 od 23. 1. 1947.

²⁸ Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, preambula, *Narodne novine*, br. 15 od 10. 4. 1963.

²⁹ Miko TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb, 1990., 136 – 137; Savka DABČEVIĆ-KUČAR, *71: hrvatski snovi i stvarnost*, 1, Zagreb, 1997., 312 – 322; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 383 – 388; Sabrina P. RAMET, *Tri Jugoslavije: Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.-2005.*, Zagreb, 2009., 303 – 305.

³⁰ Ustavni amandmani I. do XXXVI., *Narodne novine*, br. 9 od 6. 3. 1972.

³¹ Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, članak 1., *Narodne novine*, br. 8 od 22. 2. 1974.

„riješena“ samo na komunistički način, sofističkim relativiziranjem stvarnosti i tumačenjem da suverenost jednih ne dovodi u pitanje suverenost drugih.³² Dok je Partija bila neprikosnovena, to je i funkcioniralo, što je u dijelu hrvatskog naroda smatrano neravnopravnim položajem, dok je na srpskoj strani, tj. jednom njegovu dijelu, postojao istovjetan dojam i time se vraćamo na teze iz uvoda ovog članka. Iz kasnije perspektive, posebice ratne iz 1990-ih, lako se može zaključiti da je suverenost Srba u Hrvatskoj bio „osigurač“ protiv hrvatskog separatizma koji se Hrvatima (olako) pripisivao.³³ Takvo ustavno rješenje bilo je jedinstveno u Jugoslaviji, a naoko mu je bila najbliža definicija Makedonije kao nacionalne države Makedonaca i država albanske i turske narodnosti.³⁴ No Albanci i Turci bili su nacionalne manjine, odnosno narodnosti. Nacionalno složenija BiH nije definirana kao nacionalna država svoja tri naroda, već kao socijalistička demokratska država i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata.³⁵ Što god da je to značilo u teoriji, u praksi su Srbi imali egzistencijalno prvenstvo i osjetno povoljniji položaj od Hrvata i Muslimana.³⁶

U socijalističkoj Jugoslaviji pojam narod i nacija često je bio istoznačnica. Narodnost je pojam koji je u 1960-ima zamijenio neusporedivo jasnije određenje nacionalne manjine. Ključna razlika između naroda i narodnosti bila je u stavu da narodi mogu konstituirati nacionalnu državu, a narodnosti ne mogu. Njihova je država bila Jugoslavija i republike u kojima su živjeli.³⁷ Nakon Titove smrti nacionalna problematika aktualizirana je kroz otvaranje pitanja položaja SR Srbije u Jugoslaviji nakon pobune Albanaca na Kosovu 1981. Borba protiv autonomija pokrajina u Srbiji je vođena kroz samoupravnu formulu o provedbi ustavnosti i zakonitosti i jačanju jedinstva i zajedništva na temelju zaključaka s 18. sjednice Centralnog komiteta SK Srbije održane u prosincu 1981.³⁸ Osim pokrajinskih rukovodstva Kosova i Vojvodine, ti su zaključci uznemirili i partijsko rukovodstvo Bosne i Hercegovine čiji su predstavnici u Predsjedništvu Centralnog komiteta SKJ 2. ožujka 1982. o njima inicirali raspravu jer su smatrali da potezi srpske Partije dovode u pitanje njihovu republiku i status Muslimana

³² D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 143.

³³ Mario NOBILO, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990.-1997.*, Zagreb, 2000., 44 – 45.

³⁴ *Ustav SFRJ: ustavi socijalističkih republika i pokrajina*, Beograd, 1974., 384.

³⁵ *Ustav SFRJ: ustavi socijalističkih republika i pokrajina*, 102.

³⁶ Mirsad D. ABAZOVIĆ, *Kadrovski rat za BiH*, Sarajevo, 1999.

³⁷ D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 311 – 313.

³⁸ Slobodan SELINIĆ, *Srbija 1980-1986.: Politička historija od Tita do Miloševića*, Beograd, 2021., 311 – 313.

kao nacije.³⁹ Tijekom proljeća i ljeta 1982., uoči 12. kongresa SKJ, održano je nekoliko sastanaka o međunacionalnim odnosima koji su problematizirali međusobni odnos Srbije i njezinih pokrajina. Sastanci su održani na inicijativu Petra Stambolića, člana Predsjedništva SFRJ i CK SKJ. On je smatrao da do kraja nisu raspravili „ono sporno teorijsko pitanje da li se ‘nacionalna manjina, odnosno narodnost’“ može konstituirati u državu, odnosno republiku.⁴⁰ Dušan Dragosavac problem je tumačio riješenim sukladno proklamiranim partijskim postulatima o prevazi klasnog nad nacionalnim. Stambolić je pak bio dosta udaljen od te struje. Stambolić, Srbin iz Srbije, smatrao je da je njegova Republika oštećena u ustavnim promjenama iz 1974., a Dragosavac, Srbin iz Hrvatske, nije dijelio njegovo mišljenje, možda i zbog povoljnijeg položaja Srba u Hrvatskoj u odnosu na hrvatsku većinu.⁴¹

U vrijeme te relativno kratke rasprave koja je bila poznata samo uskom krugu najviših partijskih funkcionara, Jugoslavija je prolazila veliku krizu za koju je dio istaknutih komunista smatrao da je dijelom uzrokovana i ustavnim rješenjima. Ustavna struktura federacije počela se temeljitije razmatrati u prvoj polovici 1980-ih, a s njom i Statut SKJ.⁴² Nije više bilo općeprihvaćenih „autoriteta“ koji su rješavali probleme mimo statuta i ustava. Ustav je tako ostao na „vjetrometini“ i u njemu se često traže odgovori na pitanja koji on zapravo ne može dati, pa tako i kada je u pitanju položaj Srba u Hrvatskoj i odnos spram višestruko brojnijih Hrvata. Mislim da odgovore na ta pitanja treba tražiti u nekoliko smjerova, poput: udjela u političkim elitama, egzistencijalnom položaju, izloženosti represivnom, mogućnošću nacionalne afirmacije te privrženosti, odnosno lojalnosti SR Hrvatskoj.

POLITIČKE ELITE I EGZISTENCIJALNA SFERA

Često prebrojavanje po nacionalnoj i republičkoj pripadnosti, bar u kasnom socijalizmu, svjedoči koliko je to bila važna stavka u Jugoslaviji. Ono upućuje na zaključak da je i Partiji bilo jasno koliko je jugoslavensko „rješenje“ nacionalnog

³⁹ HR-HDA-CKSKH, D-SP-3260: Zapisnik sa 118. sednice PCKSKJ od 2. 3. 1982.; S. SELINIĆ, *Srbija 1980-1986.*, 315 – 317.

⁴⁰ HR-HDA-CKSKH, Zajednička sjednica PCKSKJ i PSFRJ od 10. i 17. 5. 1983.: PCKSKJ, Pismo Petra Stambolića Mitji Ribičiću, str. pov. br. 05-3/22 od 21. 6. 1983.

⁴¹ D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih: Lažna svijest i svjesna laž*, 311 – 313.

⁴² Riječ je o Kritičkoj analizi funkcioniranja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i dugoročnom programu ekonomske stabilizacije. Dušan BILANĐIĆ, *Jugoslavija poslije Tita (1980-1985)*, Zagreb, 1986., 53 – 65, 155 – 177; D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih: Lažna svijest i svjesna laž*, 282 – 298.

pitanja bilo problematično. U Jugoslaviji i Partiji Srbi su bili najbrojniji. U Hrvatskoj je od 1945. broj Srba u Partiji bio redovito veći od njihove zastupljenosti u stanovništvu.⁴³ Tu smo već u sferi statistike koja je za sada fragmentarna, često se i ne temelji na arhivskom istraživanju. No u gradivu CK SKH mnogo se toga nađe, premda izostaju i neki pokazatelji koji bi se možda mogli očekivati. Primjerice, u analizi slučaja političkih smjena u tjedniku *Danas* s proljeća 1983. nađe se podatak da se u vrhu Partije vodilo računa da glavni i odgovorni urednici najčitanijih dnevnika u SRH, *Večernjem listu* i *Vjesniku*, istovremeno ne budu iste nacionalnosti, odnosno Srbi ili Hrvati, tj. da se biraju po nacionalnom ključu, premda su omjeri ta dva naroda u stanovništvu republike bili neusporedivi.⁴⁴ No ta briga o ravnopravnosti Srba i Hrvata mnogo govori.

Prema jednom istraživanju nacionalne pripadnosti društvenih slojeva u Hrvatskoj iz 1984., Srba političkih rukovoditelja bilo je 17,7 %, gospodarskih rukovoditelja 12,5 %, pripadnika „sistemske inteligencije“ 11,9 %, stručnjaka 7,5 %, visokokvalificiranih i kvalificiranih radnika 13,7 %, nekvalificiranih radnika 18,4 %, obrtnika 5,8 % i seljaka 11,2 %.⁴⁵ Postotak Srba političara, isključivo komunista, od 17,7 % govori da su u političkim (vjerojatno i republičkim) tijelima bili prezastupljeni i da se ne može govoriti o njihovoj zapostavljenosti u Hrvatskoj.⁴⁶ Prema mišljenju povjesničara D. Roksandića iz 1990., s tim općim omjerom Srbi jedva da išta „profitiraju“.⁴⁷ S njegovim se mišljenjem ne mogu složiti jer problem nije tako jednostavan.

Posebno mjesto u „nacionalnoj“ statistici imala je sfera političke moći, bez obzira na to je li se radilo o partijskim ili republičkim funkcijama. Na sastanku o međunacionalnoj problematici održanom 1980. u CK SKH, jedan od sudionika primijetio je da je za Srbe od kraja Drugog svjetskog rata redovno bilo rezervirano mjesto potpredsjednika Sabora.⁴⁸ Isto se moglo reći i za čisto partijsku sferu. U

⁴³ Boris VUŠKOVIĆ, *Temeljna demografska i socijalna obilježja članstva Saveza komunista Jugoslavije, Struktura i dinamika članstva Saveza komunista*, (bez godine izdanja), 117 – 118; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 253 – 255, 461 – 462, 520 – 521.

⁴⁴ Davor MARIJAN, *Partijski vrh Hrvatske i tjednik Danas 1982.-1983. godine*, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 55, br. 2, Zagreb, 2023., 309.

⁴⁵ Vjeran KATUNARIĆ, *Sistem moći, socijalna struktura i nacionalno pitanje*, *Revija za sociologiju*, sv. XVI, br. 1-4, Zagreb, 1986., 75 – 90.

⁴⁶ Istraživanje na uzorku od 3619 ispitanika proveli su Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu i Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Navedeno po: Slaven LETICA, „Četvrta Jugoslavija“, *Danas*, 24. 1. 1989., 19.

⁴⁷ D. ROKSANDIĆ, *Srbi u Hrvatskoj*, 155 – 157.

⁴⁸ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik sa razgovora o nekim otvorenim pitanjima vezanim za život, kulturu i povijest srpskog naroda u SR Hrvatskoj, koji je u organizaciji Predsjedništva CKSKH i Predsjedništva RK SSRNH održan 17. ožujka 1980., II/4 - II/5.

najvišem partijskom forumu, CK SKH, Srba je 1978. izabrano 24 (18,32 %), a 1986. godine 21 (21,64 %). U političko-izvršnom tijelu CK SKH, Predsjedništvu, u tom je razdoblju bilo 20 % (3), odnosno 15,38 % (2) Srba.⁴⁹ Srbima je u Partiji do sredine 1980-ih najveći doseg bilo mjesto sekretara, tj. druge osobe u partijskoj hijerarhiji. Primjerice, u 1980-ima Stanko Stojčević je na funkciji sekretara bio od 1984. do 1986. kada je izabran za predsjednika Predsjedništva CK SKH što je bio do prosinca 1989. To je bila najmoćnija politička funkcija u SRH. U Predsjedništvu CK SKJ od 1978. do ljeta 1989. od tri predstavnika SKH (dva izborna i jednog po funkciji) jedan je uvijek bio Srbin (Dušan Dragosavac do 1986., a potom Stanko Stojčević) da bi u kratkom prijelaznom razdoblju nakon ostavke Stipe Šuvara u svibnju 1989. njegovo mjesto preuzeo Marko Lolić, po nacionalnosti Srbin. U gradu Zagrebu u 1980-ima su na čelu Partije bila dva Srbina: Stanko Stojčević i Slobodan Uzelac.⁵⁰ Uvođenjem Titove inicijative kratkih mandata i kolektivnih tijela i Srbi su na najvišoj republičkoj razini napravili iskorak naviše s dotadašnjih funkcija podpredsjednika ili sekretara. Nekadašnji čelnik Službe državne sigurnosti i Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove (RSUP) SRH, Jovo Ugrčić, 1981. – 1982. bio je predsjednik Sabora. Potom je, uz protiviljenje dijela članova Predsjedništva SRH, na dužnost republičkog predsjednika za razdoblje 1983. – 1984. izabran Milutin Baltić.⁵¹ Uz Stojčevića na čelu Partije, Srbi su u 1980-ima doista dosegli i sam vrh političke moći u republici.

Sastav općinskih komiteta SK izabраниh 1989. daje znakovite podatke za ovu problematiku. U općini Grubišno Polje Hrvati su činili 36 %, a Srbi 29 % stanovništva. U SK Srba je bilo 40 %, a Hrvata 20 %. No na partijskim izborima za Općinski komitet u njega nije izabran ni jedan Hrvat. Izabrano je 13 Srba, jedan Jugoslaven i pet komunista ostalih nacionalnosti.⁵² Takav slučaj, da ne bude izabran nijedan Srbin, nije bio moguć u općinama gdje su Srbi bili u relativnoj većini.⁵³ U Pakracu je Hrvata bilo 30 %, a Srba 38 %, dok je u općinskom komitetu bilo 12 % Hrvata i 56 % Srba. U općini Karlovac Hrvata je bilo više od 61 %, Srba 23 %, a u partiji ih je bilo podjednako, oko 40 %, dok je u općinskom

⁴⁹ *Informativni pregled*, br. 16/1978, 121 – 125; *Informativni pregled*, br. 1/1986., 1, 111 – 117.

⁵⁰ HR-HDA-CKSKH, D-SP-3327: Prijedlog kandidata za članove PCKSKH od 14. 4. 1982.; Slobodan UZELAC, *Na strani svojih: Pola stoljeća u hrvatskoj i srpskoj politici*, Zagreb, 2023., 58; D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 62 – 63.

⁵¹ D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 85 – 88.

⁵² HR-HDA-CKSKH, D-P-4684: PCKSKH od 22. 11. 1989., *Pregled strukture izabраниh članova općinskih komiteta SKH: Petar BAŠIĆ i Ivica MIŠKULIN*, Grubišnopoljska kronika 1990.-1991. (I. dio), *Scrinia Slavonica*, sv. 7, Slavonski Brod, 2007., 346 – 347.

⁵³ *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, 18; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 569 – 570.

komitetu Hrvata bilo 44 %, a Srba 50 %. U Belom Manastiru Hrvata je bilo 35 %, Srba 24 %, a u partijskom rukovodstvu Srba je bilo 56 %, a Hrvata 24 %. U Podravskoj Slatini Hrvata je bilo 53 %, Srba 33 %, a u općinskom komitetu Srba je bilo 60 %, a Hrvata 16 %. U Petrinji je bilo 43 % Hrvata, 37 % Srba, a u partijskom rukovodstvu 41,9 % Srba i 19,3 % Hrvata. U Benkovcu je Hrvata bilo 40 %, Srba 53 %, a u komitetu je bilo 11,1 % Hrvata i 77,8 % Srba. Slično je bilo i u Glini, Kostajnici i Obrovcu. Iznimka je bio Knin u kojem je Hrvata bilo 9,5 %, a u komitetu 16,1 %. Nije poznat slučaj da i u jednoj općini SRH u kojoj je bio veći postotak Srba, njih nije bilo u zamjetnom broju u lokalnim partijskim strukturama. Čini se da je slučaj najbliži takvom stanju bio u Vinkovcima u čijem je komitetu bilo 9,7 % Srba, dok ih je u općini bilo 13,41 %, a u SKH oko 20 %.⁵⁴

TABLICA 1. Primjeri neravnomjerne nacionalne zastupljenosti u nekim općinskim komitetima SKH 1989. godine.

Općina	Hrvati			Srbi		
	% u općini	% u SK	% u OSK	% u općini	% u SK	% u OSK
B. Manastir	35,83	28	24	24,07	33	56
Benkovac	40,09	11	11,1	52,97	77	77,8
Glina	35,73	16	16	56,72	72	84
Grubišno Polje	36,02	22	0	28,90	40	68,4
H. Kostajnica	27,65	12	8	55,49	60	64
Karlovac	61,42	40	44,1	23,20	40	50
Knin	9,49	7	16,1	78,86	72	61,3
Novska	61,39	37	26,3	21,18	39	47,3
Obrovac	33,78	18	13,3	60,11	72	80
Pakrac	30,37	17	12	38,36	47	56
Petrinja	43,55	24	25,8	37,58	48	41,9
Podravska Slatina	53,12	44	16	33,07	24	60
Vinkovci	74,82	61	83,8	13,42	20	9,7
Vukovar	37,14	20	11,4	30,97	35	48,5

U Izvršnom vijeću Sabora SRH za Srbe na funkcijama republičkih sekretara načelno je bilo rezervirano oko 20 % mjesta, uglavnom šest.⁵⁵ Početkom desetljeća,

⁵⁴ HR-HDA-CKSKH, D-P-4684: PCKSKH od 22. 11. 1989., Pregled strukture izabranih članova općinskih komiteta SKH: Gojko MARINKOVIĆ, Rasap komunista Hrvatske, *Danas*, 20. 2. 1990., 12 – 14. Podatci o nacionalnom sastavu dani su na temelju popisa stanovništva iz 1981. *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, 18 – 38.

⁵⁵ HR-HDA-CKSKH, D-P-2968: Neka aktualna pitanja ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRH, lipanj 1981.; HR-HDA-CKSKH, D-P-4232: Regionalna raspoređenost kandidata za Izvršno vijeće Sabora – dokument pripremljen za 190. sjednicu PCKSKH zakazanu za 7. 4. 1986.

u izvršnim vijećima općina SRH od 1193 članova, Hrvata je bilo 873 (73,17 %), Srba 211 (17,68 %), Jugoslavena 52 (4,27 %). U izvršnim vijećima zajednica općina, od 128 članova Hrvata je bilo 90 (70,31 %), Srba 23 (17,96 %), Jugoslavena 10 (7,83 %). Prema podacima iz 1978., od 12 691 uposlenika u tijelima uprave u općinama, Hrvata je bilo 9674 (76,22 %), Srba 2455 (19,34 %), Jugoslavena 202 (1,59 %). Od 1440 uposlenih u tijelima uprave zajednica općina (razina današnjih županija) Hrvata je bilo 1138 (79,02 %), Srba 192 (13,33 %), Jugoslavena 53 (3,68 %). U republičkim tijelima uprave od 3405 uposlenih, Hrvata je bilo 2441 (71,68 %), Srba 743 (21,82 %), Jugoslavena 105 (3,08 %).⁵⁶ U siječnju 1985., na sastanku o položaju Srba koji je organiziralo Predsjedništvo CK SKH, Stipe Šušvar uglavnom je ponovio te podatke, uz napomenu da mu noviji nisu poznati. Smatrao je da stvarnih problema nema u političkom životu u vezi zastupljenosti Srba, da dobro stoje i da ih u nekim slučajevima ima „proporcionalno čak daleko više od zastupljenosti u stanovništvu“. Iz njegova je govora očito da njihovu prezastupljenost nije smatrao političkim problemom.⁵⁷ Općenito se može zaključiti da se politika deklarirane nacionalne ravnopravnosti najdosljednije poštivala na najvišim razinama republike, a da to nije bio ni izbliza slučaj na nižim, regionalnim i općinskim razinama.⁵⁸

Za ovu problematiku zanimljivi su još neki pokazatelji. Srbi u Hrvatskoj natprosječno su posjedovali društvene stanove. Prema podacima iz 1989. godine, 38 % svih Srba koristilo se stanom u društvenom vlasništvu, a Hrvata 29 %.⁵⁹ Općine Benkovac i Obrovac su u 1990-ima bile dio žarišta srpske pobune, a u njima se nakon 1945. sustavno smanjivao broj Hrvata. U Obrovcu su 1953. bili relativna većina, a 1991. bilo ih je 32,5 %, od čega je u društvenom sektoru bilo zaposleno samo 18,3 %. Srba je bilo 65,6 %, a u društvenom sektoru bilo ih je zaposleno 81,7 %. U Benkovcu je 1991. bilo 40,6 % Hrvata, a u društvenom sektoru i tijelima općinske uprave bilo ih je zaposleno 12,6 %.⁶⁰ To je indikativan pokazatelj, a u 1980-ima bilo ih je još. U političkom sporu iz jeseni 1982., koji je u partijskim krugovima zvan kao karlovački slučaj, jedan od aktera (Milan Rakas) tvrdio je da se kadrovska politika u općini vodi na štetu Hrvata i da je omjer najviših političko-izvršnih funkcija podjednak, 7 : 7. Od 25 rukovodilaca

⁵⁶ HR-HDA-CKSKH, D-P-2968: Neka aktualna pitanja ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRH, lipanj 1981.

⁵⁷ HR-HDA-CKSKH, D-SP-3911: Magnetofonski zapisnik sa sastanka u organizaciji PCKSKH od 25. 1. 1985., III/4.

⁵⁸ Podatci o tome iz 1974. godine kod Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 566 – 567.

⁵⁹ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 574 – 575.

⁶⁰ *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, 18; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 569 – 570.

u većim organizacijama društvenih djelatnosti 13 su bili Srbi, a 12 Hrvati. U općini je Hrvata bilo 80 % a Srba 20 %.⁶¹ Partijska komisija zadužena za slučaj te je tvrdnje pokušavala relativizirati, no Rakasovi su argumenti bili konkretni.⁶² Na sastanku hrvatskoga i srbijanskoga rukovodstva održanog 4. studenoga 1983. u Beogradu, Stipe Šušvar spomenuo je općinu Valpovo, „gdje je 95 posto Hrvata, sekretar Komiteta, predsjednik općine i direktori većih radnih organizacija su Srbi, a što pokazuje da o tom detalju nismo na licu mjesta vodili računa”.⁶³ U Valpovu je 1981. Srba bilo 3,05 %, a Hrvata 89,98 %.⁶⁴ U siječnju 1985. na sastanku u CK SKH o međunacionalnim odnosima Šušvar je spomenuo Novu Gradišku u kojoj su Srbi bili dominantni i u kojoj se često isticao hrvatski nacionalizam i negiralo postojanje srpskog. Spomenuo je i tvrdnje revolucionara i političara srpske nacionalnosti Bogdana Crnobrnje „da su Srbi sve prisvojili u općini Pakrac“ i koje je relativizirao komentarem da s „druge strane možete uvijek dobiti alarm iz neke druge općine da su Hrvati sve drugo prisvojili od rukovodećih funkcija i tako dalje”.⁶⁵ Šušvar je jedini funkcionar u 1980-ima koji je na partijskim sjednicama i sastancima navodio ovakve statistike, no nije mi poznat slučaj da je naveo konkretan slučaj na štetu Srba, pa je njegova tvrdnja bila zapravo uobičajeno izjednačavanje u komunističkom novogovoru. Četiri godine kasnije, 5. ožujka 1989. na sjednici Predsjedništva CK SKH, u posve drugačijim okolnostima, kada je Hrvatsku ugrožavala „antibirokratska revolucija“ iz Srbije, Duško Dragun upozorio je da u općini Podravska Slatina, „najmanje dva desetljeća pa i više od toga“, sve značajnije funkcije „drže Srbi“ i da su Hrvati: „potpuno potisnuti posebno, da Hrvati osjećaju nekakvu grižnju savjesti radi toga što je bilo određene eskalacije iz 1970-tih godina, i da su od tada jednostavno potpuno na periferiji i na margini. I da se to održava i u općinskim rukovodstvima i sve privredne veće privredne organizacije drža Srbi”.⁶⁶

⁶¹ HR-HDA-CKSKH, D-SP-3419: Informacija Milana Rakasa od 5. 10. 1982. o nekim negativnim pojavama u Karlovcu; HR-HDA-CKSKH, D-SP-3469: Zapisnik sa 22. sjednice PCKSKH od 13. 12. 1982.

⁶² HR-HDA-CKSKH, D-SP-3419: Druga informacija Milana Rakasa od 15. 10. 1982. o nekim negativnim pojavama u Karlovcu.

⁶³ Hrvatska – Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, arhivski fond 1616, Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske (dalje HR-HDA-PSRH), 2-3-13: Stenografske beleške sa razgovora predstavnika organa i organizacija SR Hrvatske i SR Srbije od 4. 11. 1983., 117 – 118.

⁶⁴ *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, 30.

⁶⁵ HR-HDA-CKSKH, D-SP-3911: Magnetofonski zapisnik sa sastanka u organizaciji PCKSKH od 25. 1. 1985., III/5.

⁶⁶ HR-HDA-CKSKH, D-SP-4641: Magnetofonski zapisnik sa 141. sjednice PCKSKH od 5. 3. 1989., 7/3.

No, vratimo se istraživanju iz 1984. Ono je bilo nedorečeno, nije obuhvatilo dio sustava koji je imao monopol na silu, a to su bile snage unutarnjeg reda i oružanih snaga. U cjelokupnom sastavu unutarnjih poslova SRH 1984. bilo je: 52,9 % Hrvata, 35,9 % Srba, 8 % Jugoslavena i 3,2 % ostalih narodnosti. Pet godina ranije, 1979., Hrvata je bilo 52,4 %, a Srba 40,8 % što znači da je najvećim dijelom na njihov račun porastao postotak Jugoslavena. Potkraj 1984., u RSUP-u je bilo 61,8 % Hrvata, 28,6 % Srba, 6,5 %, Jugoslavena i 3,2 % ostalih narodnosti. U općinskim sekretarijatima za unutarnje poslove bilo tada 51,5 % Hrvata, 37 % Srba, 8,2 % Jugoslavena i 3,2 % pripadnika ostalih nacionalnosti i narodnosti. Nacionalni odnos bio je nešto uravnoteženiji u rukovodnim tijelima, u RSUP-u i općinskim SUP-ovima. Na rukovodećim položajima načelnika u RSUP-u bilo je 26 (65 %) Hrvata, 11 (27,5 %) Srba, dva Crnogorca i jedan Jugoslaven. U općinskim SUP-ovima 72 % sekretara bili su Hrvati, 22 % Srbi, 5 % Jugoslaveni, a dvojica su bili pripadnici ostalih nacionalnosti.⁶⁷

Tablica 2. Nacionalni sastav radnika unutarnjih poslova u SRH.

Godina	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni	Ostali
1979.	52,4 %	40,8 %	-	6,8
1984.	52,9 %	35,9 %	8 %	3,2 %

U jednom osvrtu na kadrovsku politiku u tijelima unutarnjih poslova SRH iz srpnja 1985. ponovljeni su naprijed navedeni postotci uz konstataciju da nacionalna struktura zaposlenih nije sukladna nacionalnoj strukturi stanovništva SRH i da treba raditi da se to ispravi.⁶⁸

TABLICA 3. Nacionalni sastav radnika Službe državne sigurnosti RSUP SRH.

Godina	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni	Ostali
1984.	63,9 %	32,7 %	-	3,4 %
1989.	51,28 %	29,03 %	16 %	4 %

U najosjetljivijem dijelu tijela unutarnjih poslova u Hrvatskoj, Službi državne sigurnosti, potkraj 1984. godine bilo je 63,9 % Hrvata, 32,7 % Srba i 3,4 % ostalih nacionalnosti. U odnosu na stanje iz 1979. broj Hrvata za pet godina povećan je za 10 % što znači da ih je tada bilo nešto više od 50 %.⁶⁹ U SDS-u je 31. prosinca

⁶⁷ HR-HDA-CKSKH, sjednica KONO i DSZ SRH od 7. 2. 1985.: Magnetofonski zapisnik, IV/2 - IV/3; HR-HDA-CKSKH, D-P-4046: Provođenje kadrovske politike u organima unutrašnjih poslova SR Hrvatske, srpanj 1985.

⁶⁸ HR-HDA-CKSKH, D-P-4046: Provođenje kadrovske politike u organima unutrašnjih poslova SRH, srpanj 1985.

1989. bilo 438 (51,28 %) Hrvata, 248 (29,03 %) Srba, 136 (16 %) Jugoslavena i 4 % ostalih. U Centru SDS-a Zagreb tada je bilo 31,10 % Srba.⁷⁰ To su već jasni pokazatelji nacionalne strukture SDS-a. On je u korist Srba još povoljniji u kontekstu njihove zastupljenosti u oružanim snagama i savezним tijelima. Oružane snage bile su dvokomponentne i sastojale su se od Teritorijalne obrane (TO) i Jugoslavenske narodne armije (JNA). Postupno se TO percipirala kao republička, a JNA kao savezna vojska premda su one zakonski bile jedinstvena oružana sila. Za TO sam pronašao podatak iz travnja 1977. po kojem je od 13 070 oficira Srba bilo 3024 (23,12 %), a Hrvata 9516 (72,75 %).⁷¹ U strukturi djelatnih vojnih osoba iz Hrvatske ih je 1984. u JNA bilo 10 051, od čega 3866 (38,46 %) Srba i 5022 (49,96 %) Hrvata. U odnosu na idealnu nacionalnu projekciju Srba je bilo 2675 više, a Hrvata 2723 manje. U generalskom koru potkraj 1984. iz Hrvatske ih je bilo najviše, čak 43 generala od kojih Hrvata 20, Srba 19 i 3 Jugoslavena. Za usporedbu, Srbija bez pokrajina imala je tada 22 generala od kojih 20 Srba.⁷²

U diplomatsko-konzularnim poslovima, odnosno Saveznom sekretarijatu za inozemne poslove (SSIP), potkraj 1987. iz SRH je bilo 155 radnika s diplomatskim statusom od kojih 77 (49,68 %) Hrvata, a 46 (29,67 %) Srba. U administrativno-tehničkom kadru Srba je bilo 109 (64,50 %), a Hrvata 37 (21,89 %).⁷³ U ljeto 1990. u SSIP-u je od 2256 zaposlenih samo 267 (11,8 %) bilo iz Hrvatske. Od 146 osoba s visokom stručnom spremom 82 (56,15 %) su bili Hrvati, a 49 Srbi (34,56 %).⁷⁴ Neuravnoteženi nacionalno-republički sastav pravdan je tvrdnjama da kadrovima iz Hrvatske (i Slovenije) Savezni sekretarijat za inostrane poslove „nije privlačan da bi došli za stalno, već samo za povremeni rad vani“.⁷⁵ U ožujku 1990. samo su dva od ukupno 44 rukovodeća radnika u Skupštini SFRJ bili iz

⁶⁹ HR-HDA-CKSKH, D-P-4046: Provođenje kadrovske politike u organima unutrašnjih poslova SRH, srpanj 1985.

⁷⁰ Josip PERKOVIĆ, Jan GABRIŠ, *Rekonstrukcija Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove SR Hrvatske u vremenu od 1. siječnja 1980. do 30. svibnja 1990.*, Zagreb, 1999., 45 – 46.

⁷¹ HR-HDA-CKSKH, D-SP-1645: Republički štab TO SRH, travanj 1977., Analiza moralno-političkog stanja u jedinicama i štabovima TO za 1976.

⁷² HR-HDA-PSRH, kut. 199: PSFRJ, Informacija SSNO o nekim najznačajnijim kadrovskim pitanjima u JNA, str. pov. br. 418/7-4 od 26. 10. 1984.

⁷³ HR-HDA-PSRH, kut. 206: IVS SRH, Informacija o provođenju Društvenog dogovora o ostvarivanju kadrovske politike u pogledu kadrova u diplomatsko konzularnoj službi, kl. 116-04/88-02/01, str. pov. br. 50304/5-88-01 od 29. 1. 1988.

⁷⁴ *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1989.-1998.*, Zagreb, 1998., 29.

⁷⁵ HR-HDA-CKSKH, CKSKH, D-P-4623: Predsedništvo CK SKJ, Aktualna pitanja kadrovske politike u spoljnoj politici i međunarodnoj aktivnosti SFRJ, str. pov. br. 06-1/8 od 9. 2. 1989.

Hrvatske. Po nacionalnosti samo je jedan bio Hrvat s tim da u dokumentu nije naznačeno iz koje je republike.⁷⁶ Za pretpostaviti je da je u pitanju ipak bio Hrvat iz Hrvatske. U saveznim institucijama samo je na funkciji člana Predsjedništva SFRJ iz Hrvatske redovito bio Hrvat.

KAZNENA POLITIKA

Drugi bitan pokazatelj položaja Srba u Hrvatskoj jest kaznena politika. Naširoko raširen pojam hrvatske šutnje provoden je dvojako, za članove Partije kroz načelo demokratskog centralizma, a za nečlanove kroz delikt mišljenja. Rezultat takve politike bilo je suzdržavanje od iznošenja mišljenja koje je režim mogao sankcionirati. U Hrvatskoj se brzo i lako išlo u zatvor zbog optužbi za hrvatski nacionalizam. Sa srpskim je to već bio rjeđi slučaj. Od 1980. do ljeta 1989. u Hrvatskoj nije zabilježen ni jedan slučaj kaznenog progona zbog srpskog nacionalizma o kojem je raspravljano na vrhovnim republičkim razinama. Jovan Rašković, psihijatar iz Šibenika, smatran je najopasnijim srpskim nacionalistom u Hrvatskoj. Problematičan je bio prvenstveno zbog prijateljevanja s piscem Dobricom Ćosićem kojem je, premda politički nepodobnom, nakladnička kuća „Otokar Keršovani“ iz Rijeke uz romane tiskala i zbirku političkih eseja *Stvarno i moguće*.⁷⁷ Rašković nije kazneno proganjen, no sredinom desetljeća spriječen mu je izbor za profesora na Medicinskom fakultetu u Zagrebu.⁷⁸ S druge strane, doslovno za „trice i kućine“, u zatvor su trpani istaknutiji „hrvatski nacionalisti“, kako se to ustalilo reći u razdoblju postkomunizma: Franjo Tuđman, Marko Veselica i Vlado Gotovac, a od „mladih snaga“ student Dobroslav Paraga. Njihov krimen je iz sfere delikta mišljenja i pokazatelj je naravi samoupravne demokracije u Hrvatskoj.⁷⁹ Uz Bosnu i Hercegovinu, Hrvatska je do 1989. vjerojatno bila najrigidnija socijalistička republika. Najpoznatiji slučaj kaznenog progona nekog Srbina iz sfere koja se tretirala kao politička delikvencija bio je proces protiv Milana Milišića, književnika iz Dubrovnika. Njegov je krimen bila pripovijetka u omladinskom glasilu *Laus* koja se odnosila na partizanski zločin na dubrovačkom otoku Daksi iz 1944. godine. Milišić je u svibnju osuđen na

⁷⁶ HR-HDA-UPRH, fasc. 64/1990: Obaveštenje Skupštine SFRJ br. 020-17/90-060 od 16. 3. 1990.

⁷⁷ Dobrica ĆOSIĆ, *Piščevi zapisi (1969-1980)*, Beograd, 2001., 268, 291 – 292; Dobrica ĆOSIĆ, *Piščevi zapisi (1981-1991)*, Beograd, 2002., 47 – 54.

⁷⁸ HR-HDA-PSRH, 4-2-80: Skraćeni zapisnik 36. sjednice Savjeta za zaštitu ustavnog poretka od 24. 2. 1986.; Jovan RAŠKOVIĆ, *Luda zemlja*, Beograd, 1990., 192 – 195.

⁷⁹ Ivica MIŠKULIN, *Usta širom zatvorena. Delikt mišljenja u komunističkoj Hrvatskoj 1980.-1990.*, Zagreb, 2021., 58 – 70.

sedam mjeseci zatvora, uvjetno tri.⁸⁰ Na Milišićev slučaj upozorio je Odbor za zaštitu umjetničkih sloboda iz Beograda. Na sastanku rukovodstava Srbije i Hrvatske u studenom 1983. Stipe Šuvar istakao je da ga je beogradski Odbor uzeo u zaštitu „vjerojatno i zbog toga što je on Srbin, iako nije član Društva književnika Hrvatske, nego je član udruženja iz Srbije, a godinama živi u Dubrovniku“.⁸¹

Krajem 1986. u hrvatskim zatvorima je zbog političkog kriminala bila 141 osoba, od kojih 68 Albanaca. Dio zatvorenika osudili su vojni sudovi pa se vjerojatno radilo o vojnicima ili osobama vezanim za službu u JNA. Po nepouzdanom kriteriju imena i prezimena moglo bi se zaključiti da su od 141 zatvorenika možda samo dva s prezimenom Komazec bili Srbi.⁸² Rast srpskog nacionalizma kroz antibirokratsku revoluciju imao je odraza i na Srbe u Hrvatskoj i pogoršanje političkog stanja u republici. Zbog nenajavljenog održavanja osnivačkog skupa Srpskog kulturnog društva „Zora“ u srpnju 1989. tijekom obilježavanja 600-godišnjice bitke na Kosovu u Kninu, Jovan Opačić osuđen je 21. rujna na 90 dana zatvora zbog ometanja održavanja javnog skupa.⁸³ Za srpske nacionaliste to je bio „atak na nacionalna prava Srba u Hrvatskoj“ i „suđenje čitavom narodu“. Suđenje je izazvalo niz reakcija i napada na Hrvatsku, a Opačića pretvorilo u srpskog „mučenika“ i dokaz teškog položaja Srba u Hrvatskoj.⁸⁴

POKUŠAJ OSNIVANJA SRPSKIH INSTITUCIJA

Politički i egzistencijalno unosna definicija konstitutivnog naroda, Srbe je uskratila za postojanje posebnih nacionalnih institucija. Ta posebnost bila je rezervirana za narodnosti (nacionalne manjine), ali ne i narode koji su imali konstitutivni status. Podozrivost komunista prema nacionalnom na ovom je polju bila krajnje restriktivna. Od okončanja Drugog svjetskog rata nacionalno je sustavno potiskivano, a u Hrvatskoj je nacionalno nazivlje svedeno samo na republičke institucije, pretežno u genitivu kao političko-zemljopisni pojam. Sudbinu sličnu, ako ne i istovjetnu, podijelile su i institucije koje su u imenu imale srpsko ime.⁸⁵ Završni čin politike brisanja nacionalnih institucija bilo je

⁸⁰ I. MIŠKULIN, *Usta širom zatvorena*, 105 – 107.

⁸¹ HR-HDA-PSRH, kut. 103: Stenografske beleške sa razgovora predstavnika organa i organizacija SR Hrvatske i SR Srbije, održanog 4. 11. 1983. godine u Beogradu, 117.

⁸² HR-HDA-PSRH, kut. 276: Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu SRH, Informacija o političko-sigurnosnoj situaciji u kazneno-popravnim ustanovama u SRH za 1986., str. pov. br. 13/87 od 17. 3. 1987.

⁸³ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 46 – 47.

⁸⁴ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989. – 1992.*, 149.

⁸⁵ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 171 – 172.

formalno ukidanje Matice hrvatske i Srpskog kulturnog društva „Prosvjete“ 1980. godine iako su stvarno prestale djelovati 1972. Obadvije su stradale zbog 1971., prva jer je smatrana nositeljem hrvatskog nacionalizma, a druga jer se protiv nje, kako je to tumačila Partija, borila s unitarističkih pozicija. Tada je dogovoreno da se njihova izdavačka djelatnost u prihvatljivoj formi nastavi kroz Nakladni zavod Matice Hrvatske i Izdavačko-knjižarsko poduzeće (IKP) „Prosvjeta“.⁸⁶ Ostala „društveno-korisna djelatnost“, što su je Matica hrvatska i „Prosvjeta“ imale, trebala se uz IKP „Prosvjetu“ odvijati kroz rad 18 postojećih kulturnih, obrazovnih i znanstvenih institucija, poput JAZU, Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske i Povijesnog muzeja Hrvatske.⁸⁷ U Odboru za međunacionalne odnose Socijalističkog saveza u listopadu 1984. priznali su da ta djelatnost nije tekla po planovima i da na tome treba raditi, između ostalog kako bi se prevladalo mišljenje da su „jedini čuvari nacionalnog identiteta posebne nacionalne kulturne institucije“. Zahtjev IKP „Prosvjeta“ da Socijalistički savez bude njihov osnivač nije prihvaćen s obrazloženjem da bi i Nakladni zavod Matice hrvatske mogao tražiti takav status što Partiji nije bilo prihvatljivo. Odbijanjem zahtjeva IKP „Prosvjete“ za nasljeđivanjem imovine SKD „Prosvjete“ spriječeno je njezino izravno sljedništvo. Imovinu je preuzeo Socijalistički savez, a poduzeću „Prosvjeta“ na privremeno korištenje ustupljen je dio nekretnina. Nerješavanje statusa IKP „Prosvjeta“ utjecalo je između ostalog na neispunjenje programa izdavanja publikacija vezanih za nacionalnu i kulturnu povijest Srba u Hrvatskoj.⁸⁸ Slučaj IKP „Prosvjeta“ konkretan je primjer kompleksnih problema na koji nacionalni model u SRH nije mogao dati učinkovit odgovor. S ustavnom suverenosti, odnosno konstitutivnim statusom, Srbi nisu mogli računati na svoje kulturne, obrazovne i srodne institucije kao što su ih imale nacionalne manjine. Ta vrsta restrikcije važila je i za Hrvate.⁸⁹ U 1980-ima ona je previđana iz nekih srpskih krugova, koji su smatrali da sve republičke institucije imaju hrvatski predznak. Takva se postavka možda i mogla izvući u sferi nadgradnje, odnosno u sferi humanističkih i društvenih znanosti

⁸⁶ HR-HDA-CKSKH, D-19675: RK SSRNH od 25. 10. 1984., Ostvarivanje ravnopravnosti međunacionalnih odnosa u SR Hrvatskoj; Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 485; Tatjana ŠARIĆ, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“ u socijalizmu – prilog uz sedamdesetu godišnjicu osnutka, *Arhivski vjesnik*, sv. 57, br. 1, Zagreb, 2014., 307 – 331.

⁸⁷ HR-HDA-CKSKH, D-19675: RK SSRNH od 25. 10. 1984., Ostvarivanje ravnopravnosti međunacionalnih odnosa u SR Hrvatskoj.

⁸⁸ HR-HDA-CKSKH, D-1967: Bilješka Jasne Tkalec od 10. 10. 1984. o nekim problemima Izdavačko-knjižarskog poduzeća „Prosvjeta“ u Zagrebu.

⁸⁹ HR-HDA-CKSKH, D-P-2968: Neka aktualna pitanja ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRH, lipanj 1981., 15.

gdje je broj uvjetno nazvano „hrvatskih“ tema bio veći od srpskih, dijelom što srpska populacija nije mogla konkurirati hrvatskoj jer ih je bilo gotovo šest puta manje. Uz to je dio Srba koji su mogli dati doprinos u istraživanju srpskih tema, bio dosta „sklon da odlazi kada uhvati priliku u Srbiju“.⁹⁰ Intelektualni odliv u Beograd osjetno je više pogađao Srbe no što je to bio slučaj s Hrvatima koji su po raznim osnovama emigrirali u inozemstvo.

Mimo Partije u 1980-ima se javljaju prijedlozi da se za brigu o Srbima osnuje nekakvo posebno tijelo po uzoru na neka rješenja s kraja Drugog svjetskog rata i poraća. Za Partiju je to bilo osjetljivo i nepotrebno otvaranje međunacionalnih problema koji su se u praksi zbiljski svodili isključivo na odnose Srba i Hrvata. U Partiji, Socijalističkom savezu i Saboru SRH o međunacionalnim odnosima raspravljalo se nekoliko puta u razdoblju od kraja 1977. do srpnja 1981. Uglavnom se radilo o razmatranju položaja narodnosti Mađara, Čeha, Talijana, Slovaka, Ukrajinaca, Rusina i drugih, a manje o položaju dvaju naroda, Hrvata i Srba.⁹¹ Rad tih odbora Stipe Šušar jednom je prilikom nazvao rutinskim.⁹² U organizaciji Predsjedništva CK SKH i Predsjedništva Republičke konferencije Socijalističkog saveza, 17. ožujka 1980. održan je sastanak na temu nekih otvorenih pitanja vezanih za život, kulturu i povijest Srba u Hrvatskoj. Ta se problematika nije željela ostaviti na brigu nekim posebnim organizacijama ili institucijama kao što je bila SKD „Prosvjeta“ koja je te godine zajedno s Maticom hrvatskom definitivno ugašena. Rasprava je trebala odgovoriti na pitanje kako se kvalitetno baviti „kompleksnim pitanjima“ života, povijesti, kulture i stvaralaštva Srba u Hrvatskoj i u nju se predviđalo uključivanje više-manje svih znanstvenih, prosvjetnih, obrazovnih, medijskih i sličnih institucija u SRH.⁹³ Kod dijela nazočnih na sastanku je bilo i zazora prema temi, dijelom i zbog nepripremljenosti za nju. Član idejnog sektora SKH Celestin Sardelić spomenuo je dvije tendencije, obje neprihvatljive. Tendenciju asimilacije u kojoj većinski narod osporava manjinski, te tendenciju da se srpski narod svede u „rezervat“ i tako izolira od socijalističkog društva. Smatrao je da Srbi imaju

⁹⁰ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik sa razgovora o nekim otvorenim pitanjima vezanim za život, kulturu i povijest srpskog naroda u SR Hrvatskoj, koji je u organizaciji Predsjedništva CKSKH i Predsjedništva RK SSRNH održan 17. ožujka 1980., II/5.

⁹¹ HR-HDA-CKSKH, D-P-2968: Neka aktualna pitanja ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRH, lipanj 1981.

⁹² HR-HDA-CKSKH, D-SP-3961: Magnetofonski zapisnik sa 141. sjednice PCKSKH od 3. 4. 1985., 4.

⁹³ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik sa razgovora o nekim otvorenim pitanjima vezanim za život, kulturu i povijest srpskog naroda u SR Hrvatskoj, koji je u organizaciji Predsjedništva CKSKH i Predsjedništva RK SSRNH održan 17. ožujka 1980., 1 - II/1.

pravo na svoj politički i kulturni identitet, a da se problemi javljaju kada se u nacionalno miješanim sredinama socijalna neravnopravnost manifestira i kao nacionalna neravnopravnost.⁹⁴ Čedo Grbić bio je najkonkretniji govornik na sastanku na kojem je sažeo cjelokupnu problematiku Srba u Hrvatskoj i ključne slabosti međunacionalne politike Partije. Grbić je bio sudionik rata, narodni heroj i djelatni političar koji je spadao u, uvjetno rečeno, „liberalniju“ struju Srba u Hrvatskoj.⁹⁵ On je na primjeru zapadne Slavonije kritizirao politiku SKJ prema Srbima smatrajući da nije smisljena i da to koristi Srpska pravoslavna crkva (SPC) za širenje svog utjecaja. Istakao je da se otvara pitanje veza Srba u Hrvatskoj sa Srbijom i da su mnoge od tih veza stihijske i izvan utjecaja Partije. Smatrao je da je suradnja s institucijama u Srbiji nužna, ali da je treba voditi Partija, a ne da se prepušta stihiji. Upozorio je i da djeca Srba iz miješanih brakova u gradovima olako prihvaćaju jugoslavenstvo i Jugoslavene. Ogradio se da tu pojavu ne smatra negativnom, već da je treba analizirati. Istakao je da se u mnogim općinama u kojima su Srbi manjina i dalje održava trend da su oni većina u Partiji i da se od parole o nužnosti promjena ništa nije konkretno napravilo. Pozitivnim pokazateljem smatrao je ulaganje u nerazvijene općine u kojima je živio značajan dio Srba. Izjednačavanje „Prosvjete“ i Matice hrvatske, koje je dovelo do njihova ukidanja, smatrao je pogreškom jer tendencija da o srpstvu svi vode računa nije bila učinkovita bez samostalnih srpskih institucija. Grbić se i ranije zalagao za nekakvo tijelo ili odbor za Srbe, pri čemu je mislio i na opciju odbora u Socijalističkom savezu. Na takve njegove prijedloge nije bilo reakcija.⁹⁶ Svetozar Zec žalio se da gašenjem SKD „Prosvjeta“ prestaje postojati jedino javno obilježje srpskog naroda i da treba osnovati jednu kulturnu instituciju Srba u Hrvatskoj. Podsjetio je i da je 1972. predlagao da se pri JAZU osnuje Institut za historiju i kulturu srpskog naroda u Hrvatskoj.⁹⁷ Stipe Šušvar usprotivio se osnivanju posebnih nacionalnih institucija, smatrajući da se ne mogu ograničiti samo na Hrvatsku. Njega je brinuo odraz takve politike na Bosnu i Hercegovinu i Vojvodinu. Premda dalje nije elaborirao problem, tu se moglo raditi isključivo o istovjetnim zahtjevima s hrvatskim nacionalnim predznakom. U sferi kulturne

⁹⁴ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik od 17. 3. 1980., III/8 - III/9.

⁹⁵ Grbića u svom dnevniku često spominje Ivan Ćiro Buković, a za ovu problematiku zanimljiva je jedna bilješka iz 1985. Ivan Ćiro BUKOVIĆ, *Mislim si ja svoje 2. Izbor iz dnevnika od 1975. do 1989. godine*, Zagreb, 2023., 543.

⁹⁶ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik sa razgovora o nekim otvorenim pitanjima vezanim za život, kulturu i povijest srpskog naroda u SR Hrvatskoj, koji je u organizaciji Predsjedništva CKSKH i Predsjedništva RK SSRNH održan 17. 3. 1980. (dalje Magnetofonski zapisnik od 17. 3. 1980.), II/2 - II/6.

⁹⁷ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik od 17. 3. 1980., VIII/6 - VIII/7.

politike smatrao je da treba spriječiti separiranje Srba i oštro reagirati na hrvatski kulturni unitarizam. Najvećim problemom smatrao je uporabu jezika tvrdeći da je u toj sferi netolerancija velika i da je u pitanju korijenizacija jezika. Za Šuvara je to bio lingvistički nacionalizam.⁹⁸ Takvo mišljenje osporio je Rade Kalanj, član CK SKH iz srpske kvote, inače asistent na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta. On je tada bio iznimka u takvom promišljanju jezične problematike, smatrajući da se pretjeruje u optužbama za kroatizaciju, u čemu je prednjačio upravo Stipe Šuvar.⁹⁹ Na sastanku je prevagu odnijelo mišljenje protiv zasebnih institucija, a da je rješenje problema programski pristup s postojećim institucijama i da je sve drugo štetno i nije u duhu partijskih smjernica. Partija je u tim prijedlozima vidjela pokušaje stvaranja nekog vida srpske kulturne autonomije u Hrvatskoj što nije bilo prihvatljivo za narod koji je imao konstitutivan status.

S obzirom na to da se u sljedeće tri godine ništa konkretno nije napravilo oko baštine Srba u Hrvatskoj, povjesničar književnosti Stanko Korać potporu je zatražio u Predsjedništvu CK SK Srbije gdje mu je rečeno da je za to nadležna Partija u Hrvatskoj, ne u Srbiji. Korać je već tada bio pod obradom Službe državne sigurnosti, a o njegovu lobiranju po Srbiji Miku Špiljaka informirao je Petar Stambolić.¹⁰⁰ Koraćeva akcija bila je povodom da partijski vrh razmotri problematiku položaja IKP „Prosvjete“ i otvorena pitanja položaja Srba u Hrvatskoj.¹⁰¹ Među materijalima pripremljenim za raspravu bio je nedatirani i nepotpisani podsjetnik „Problemi kulture srpskog naroda u Hrvatskoj“ koji je sudeći po sadržaju pisao neko blizak krugovima „Prosvjete“. U podsjetniku je kritizirano čelništvo Socijalističkog saveza Hrvatske jer i nakon tri godine nije riješilo status „Prosvjete“ kao izdavačkog poduzeća. U podsjetniku je spomenuta polemika u beogradskom tjedniku *NIN* u kojoj je Stipe Šuvar tvrdio da Srbima u SRH ne treba ustanova kulturnog tipa jer se svi problemi mogu riješiti u okviru postojećih „hrvatskih ustanova: izdavačkih ili naučnih“. Upozoreno je na politički pritisak, očito Partije na zaposlenike poduzeća „Prosvjete“ koji su smatrali da ta kuća treba imati srpski status i tiskati samo ćirilčne knjige. Svrha pritiska bila je u želji da „Prosvjeta“ tiska i knjige na latinici i da u njoj objavljuju ravnopravno svi domaći autori. To je zapravo bio zahtjev da nakladnička kuća ima srpsko-hrvatski karakter, s obrazloženjem da takav karakter ima i Nakladni zavod Matice hrvatske, pa ga stoga treba imati i „Prosvjeta“. U podsjetniku

⁹⁸ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik od 17. 3. 1980., V/4 - V/9.

⁹⁹ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik od 17. 3. 1980., IX/4.

¹⁰⁰ HR-HDA-CKSKH, D-P-3911: Magnetofonski zapisnik sa sastanka u organizaciji PCKSKH od 25. 1. 1985., II/5; D. Čosić, *Piščevi zapisi*, 141-142.

¹⁰¹ HR-HDA-CKSKH, D-19675: PCKSKH, br. 03/P-3728/1-84 od 16. 11. 1984.

takav stav nisu smatrali smislenim pa su ga završili s pitanjem „čiji može biti Nakladni zavod Matice hrvatske ako ne hrvatski“.¹⁰² U Republičkom komitetu SSRNH smatrali su da je problem bio u provedbi odluke o „društveno-korisnoj djelatnosti“ Matice hrvatske i „Prosvjete“ nakon njihova ukidanja, koja je nastavljena kroz rad 18 postojećih republičkih znanstvenih i kulturnih institucija s učinkom koji nije zadovoljavao. Nakladni zavod Matice hrvatske bolje je stajao od „Prosvjete“, između ostalog zato što je i od ranije bio bolje organizacijski i ekonomski utemeljen. Kod „Prosvjete“ su postojali kadrovski problemi, a nije bilo ni financijske potpore jer nije ponudila „odgovarajući program izdavanja društveno vrijednih knjiga koje bi bile sufinancirane“. Mnogi problemi Srba u toj sferi bili su slični onima u Hrvata, kao i drugih narodnosti, zbog obvezujuće partijske linije da se Srbi i Hrvati ne tretiraju odvojeno. Zbog toga je sugerirano da se sve institucije konkretno obvežu za rad i da se zbog toga što prije sazove interni, politički sastanak.¹⁰³ Politički sastanak održan je 22. studenoga 1984. u Predsjedništvu CK SKH. Na njemu su razmotreni prijedlozi iz Socijalističkog saveza i premda je bilo mišljenja da bi IKP „Prosvjeta“ mogla dobiti poseban status, to nije prihvaćeno, uglavnom zbog protivljenja Stipe Šuvara i Jove Ugrčića koji su pojasnili nepovoljne političke implikacije takvih prijedloga. Dogovoreno je da se problem rješava kroz postojeće institucije, a o problematici „Prosvjete“ i Srba u Hrvatskoj održi jedan veći sastanak.¹⁰⁴

Taj je sastanak Predsjedništvo CK SKH održalo 25. siječnja 1985. Uključujući organizatore, na sastanak je pozvano 67 osoba, od kojih su, kako je to rekao uvodničar Stipe Šuvar, neki bili istaknuti Srbi u „kulturi, nauci i slično“. Kriterij za poziv bio je da ih ne bude previše, no da to budu osobe koje su relevantne za problematiku uključujući i neke koje su živjele u Beogradu. Pozvani su i partijski čelnici, predsjednici i sekretari iz međuopćinskih konferencija iz sredina s nacionalno miješanim stanovništvom. Stipe Šuvar u uvodu je istakao da su povod za sastanak bili „elementi dušebrižništva u odnosu na položaj Srba u Hrvatskoj koji dolaze iz šireg jugoslavenskog prostora“.¹⁰⁵ Spomenuo je da su neki pojedinci kontaktirali Petra Stambolića i da im je u Predsjedništvu CK SK

¹⁰² HR-HDA-CKSKH, D-19675: Problemi kulture srpskog naroda u Hrvatskoj – podsjetnik (nedatirano i nepotpisano).

¹⁰³ HR-HDA-CKSKH, D-19675: RK SSRNH od 25. 10. 1984., Ostvarivanje ravnopravnosti međunacionalnih odnosa u SR Hrvatskoj.

¹⁰⁴ Na sastanku su bili: Jure Bilić, Čedo Paić, Celestin Sardelić, Božidar Stanić, Stanko Stojčević, Mika Špiljak, Stipe Šuvar i Jovo Ugrčić. HR-HDA-CKSKH, D-19675: Stenografski zapisnik sa sastanka od 22. 11. 1984. u PCKSKH u vezi „Prosvjete“.

¹⁰⁵ HR-HDA-CKSKH, D-P-3911: Magnetofonski zapisnik sa sastanka u organizaciji PCKSKH od 25. 1. 1985., 1 – 3.

Srbije dan odgovor da je za njihov problem nadležna Partija u Hrvatskoj, ne u Srbiji. Mika Špiljak konkretno je spomenuo da je Stanko Korać bio taj emisar, da je u pitanju problem „Prosvjete“ oko koje se nije provodilo ranije dogovoreno, a da bi ona pozornost trebala posvetiti političkoj i ekonomskoj historiji Srba u Hrvatskoj, kulturnoj historiji, književnosti i jeziku Srba u Hrvatskoj, likovnoj kulturi, narodnom životu itd. Koraću je zamjerio što je pomoć za rješavanje problema tražio izvan Republike. Šuvar je u uvodnom govoru više-manje sažeo cijeli problem: zastupljenost Srba u nerazvijenim dijelovima Hrvatske; tvrdnje o asimilacija Srba, posebice u gradovima; demografske pokazatelje smanjenja broja Srba od 1971. do 1981. za 2,3 %, pri čemu je podsjetio da je i broj Hrvata u istom razdoblju pao za 4,4 %, a osjetno narastao broj Jugoslavena s 1,4 % na 5,4 %. U vezi tretmana ćirilice napomenuo je da u njezinu slučaju život čini svoje i da je latinica potiskuje i u srcu Srbije, Šumadiji. No spomenuo je i preveliku zastupljenost Srba u rukovodstvima, kao i komentare hrvatskih nacionalista da „Srbi u Hrvatskoj vladaju Hrvatima“, ali i „hrvatski jezični nacionalizam“ koji usprkos partijskim političkim mjerama u „gajenju netolerancije i netrpeljivosti, uglavnom ostvari svoje ciljeve“.¹⁰⁶ Kao i 1980. godine, Čedo Grbić ponovio je prijedlog o potrebi osnivanja neke posebne srpske institucije koja bi se bavila isključivo srpskom problematikom, poput odbora u Saboru ili nekadašnjeg Kluba Srba u ZAVNOH-u. Smatrao je da bi se tako izbjegli sastanci poput njihova, svakih pet ili deset godina nakon što se problem pojavi. Pri tome je smatrao da takva inicijativa nužno ne povlači zahtjeve s hrvatskim predznakom, pri čemu je očito mislio na osnivanje posebnih hrvatskih institucija. Očito je smatrao da u društvu s izrazitom većinom, konkretno hrvatskom, to nije potrebno jer su postojeće institucije po toj logici zapravo većinske. On je zapravo mislio da zahtjeve za kulturnom politikom ne treba odmah tretirati kao separatizam. Grbić je previđao da se zalaže za institucije koje su bile simboli manjinskog položaja, no istovremeno ne i za politički položaj manjine, jer su Srbi i ustavno bili „konstitutivni“ kao i Hrvati. Špiljak je bio sklon nekakvom odboru ili savjetu koji bi se bavio „srpskom“ problematikom čemu se Šuvar ponovno suprotstavio i u čemu je imao podršku još nekoliko govornika. Više govornika, uključujući Grbića i Dušana Dragosavca, upozoravalo je na opasnost od ulaska SPC-a u prostor koji komunisti zapostavljaju nebrigom o Srbima. Dragosavac je bio i jedini govornik koji je spomenuo mogućnost da Hrvati iz Hercegovine nešto slično zatraže ako to dobiju Srbi. Na koncu je prihvaćen Šuvarov prijedlog da

¹⁰⁶ HR-HDA-CKSKH, D-P-3911: Magnetofonski zapisnik sa sastanka u organizaciji PCKSKH od 25. 1. 1985., 3 - III/1.

se problem rješava kroz postojeće institucije, a da se pri Socijalističkom savezu osnuje odbor za pitanja kulture i historije srpskog naroda.¹⁰⁷

Finalizacija tog sastanka bila je na sjednici Predsjedništva CK SKH 3. travnja 1985. Prijedlog za osnivanje Odbora za historiju i kulturu srpskog naroda u Hrvatskoj pri sekciji za kulturu i umjetnost SSRNH nije prihvaćen zbog procjene da bi ga se u javnosti moglo doživjeti kao otvaranje položaja Srba u Hrvatskoj. Špiljak je bio sklon prijedlogu, no neki drugi članovi poput Vlade Mihaljevića i Nikole Lapova argumentirali su zašto to ne bi bilo dobro s obzirom na aktualni ustavni model. Posebice je Lapov ukazivao da Srbi nisu ugroženi i da bi osnivanjem posebnog odbora za Srbe bila ispunjena želja srpskih nacionalista. Špiljak je zbog porasta nacionalizma u Srbiji smatrao da se možda i pogriješilo s ukidanjem SKD „Prosvjete“ i da treba nešto poduzeti. Čak je podsjećao da su 1971. po srpskim selima bile organizirane čete, izvučeno ratno oružje i da se ono i dalje nalazi po tim selima. Taj njegov povratak u prošlost mogao se tumačiti i kao strah od reakcije srpskih „masa“, kako su u partijskom pojmovniku nazivali stanovništvo. Ranije dogovorene institucionalne mjere nisu se provodile pa se srpski problem želio žurno riješiti kako se u njega ne bi umiješao netko drugi sa strane. Taj netko drugi bio je u Srbiji kod čijeg je rukovodstva Stanko Korać agitirao žaleći se na zapuštenost Srba u Hrvatskoj. Šuvar je informirao da je član Predsjedništva CK SK Srbije Jovan Deretić privatno dolazio u posjetu Stanku Koraću bez znanja Partije u Zagrebu i da je bio na otkrivanju biste piscu Vladanu Desnici u Islamu Grčkom mimo kontakta sa Socijalističkim savezom. Nikola Lapov kritizirao je takvo ponašanje pitajući se što bi bilo da neki Hrvat ide u Srbiju i u Vojvodinu radi rješavanja hrvatskih problema. Prihvaćeno je Šuvarovo rješenje da se problem rješava u okviru JAZU kroz odbor za povijest i kulturu Srba u Hrvatskoj.¹⁰⁸ U raspravi se vidjelo da se Partija ne snalazi najbolje na međunacionalnoj problematici koja izmiče nadzoru, kao i da neki njezini istaknuti članovi ne razumiju ustavnu konstrukciju Republike i razlike između naroda i narodnosti. Špiljak je odavao dojam osobe spremne da iskorači iz nacionalnog modela kako bi zadovoljio Koraća, marginalnog pojedinca u sustavu, no problematičnog jer mu se prijemom u CK SK Srbije dala velika politička težina. Drugi članovi bili su suzdržaniji, uključujući Srbe Nikolu Lapova i Stanka Stojčevića, jer su bili svjesni ozbiljnih političkih posljedica promjena nacionalnog modela ne samo na stanje u Hrvatskoj već i susjedne višenacionalne republike. Na sjednici je uz manje izmjene

¹⁰⁷ HR-HDA-CKSKH, D-P-3911: Magnetofonski zapisnik sa sastanka u organizaciji PCKSKH od 25. 1. 1985., IV/2 - IV/4, V/1 - V/6, VI/10 - VII/1, IX/1, 10/2, 10/6 - 10/9, 12/2 - 12/3, 15/9 - 15/10, 16/1 - 16/6.

¹⁰⁸ HR-HDA-CKSKH, D-SP-3961: Magnetofonski zapisnik sa 141. sjednice PCKSKH od 3. 4. 1985.

usvojen program mjera koji su zajednički sačinile Komisija CK SKH za idejni i teorijski rad i sekcije Socijalističkog saveza za kulturu i umjetnost, odnosno za odgoj, obrazovanje i znanost i Odbor za međunacionalne odnose. U vezi „Prosvjete“ dogovoreno je da Socijalistički savez riješi njezine probleme, poput poslovnog prostora, programske koncepcije i materijalne osnove proučavanja i afirmiranja historije i kulture Srba u SRH. Socijalistički savez zadužen je da se pobrine da se u JAZU i drugim institucijama osigura kontinuirano proučavanje povijesti i kulture Srba u Hrvatskoj.¹⁰⁹ Usvojeno rješenje bilo je u duhu ustavne konstrukcije SRH. Srbi u Hrvatskoj nisu mogli biti istovremeno konstitutivni i posebni u smislu da imaju svoju reprezentaciju u Saboru i Socijalističkom savezu, novine na ćirilici, kulturna društva. To Stanku Koraću očito nije bilo dovoljno, što se može zaključiti na temelju njegova doprinosa Memorandumu SANU u dijelu o ugroženosti Srba u Hrvatskoj.¹¹⁰ Memorandum je poprilično uzburkao „duhove“ u Hrvatskoj i štetio je lobiranju SK Srbije da dobije što širu potporu u pokušaju promjena položaja Srbije u Ustavu SFRJ.¹¹¹ Na sastanku rukovodstava Srbije i Hrvatske 23. listopada 1986. Hrvatska je dala potporu za ustavne promjene, a s druge strane dobila je načelni stav SK Srbije da je svaka „briga o Srbima van Socijalističke Republike Srbije od strane i iz Srbije“ politika: „kontra politici Saveza komunista Jugoslavije i naopaka politika. Komunisti u svakoj republici, i Srbi i Hrvati u slozi i zajedničkom životu treba da nalaze oblike zajedničkog življenja“.¹¹²

U sklopu JAZU 30. lipnja 1986. osnovan je Odbor za koordinaciju proučavanja povijesti i kulture srpskog naroda u SRH. Odbor je osnovan „radi trajnog i organiziranog praćenja stanja i razvoja međunacionalnih odnosa u oblasti kulture i zaštite kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj, osiguranja sistematskog rada i koordinacija aktivnosti svih institucija na realizaciji projekta zaštite, proučavanja i objavljivanja djela iz njegove povijesti i kulture“.¹¹³ Na sjednici Predsjedništva CK SKH 13. listopada 1986. prihvaćen je prijedlog kandidata za članove Odbora JAZU „za istoriju i kulturu“ Srba u SR Hrvatskoj. Kandidati su bili spoj visoke politike, nekadašnjih revolucionara i znanstvenika, uključujući i agilnog Stanka Koraća koji je postavljen za tajnika Odbora, premda je bio pod

¹⁰⁹ HR-HDA-CKSKH, D-SP-3961: Skraćeni zapisnik sa 141. sjednice PCKSKH od 3. 4. 1985.

¹¹⁰ To se može zaključiti na temelju podatka kod: Vasilije KRESTIĆ, *Zapamćenja*, Matica srpska, Novi Sad, 2016., 131 – 132. Petar RISTANOVIĆ, *Iluzija moći: Srpski kritički intelektualci i komunistički režim*, Beograd, 2020., 222.

¹¹¹ D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 322 – 323.

¹¹² HR-HDA-PSRH, 2-3-26: Stenografski zapisnik razgovora delegacija SR Srbije i SR Hrvatske od 23. 10. 1986., 219.

¹¹³ HR-HDA-CKSKH, PCKSKH, Znanost (JAZU), kut. 128: JAZU, br. 10-349/3-1986 od 8. 7. 1986.

mjerama SDS-a. Za predsjednika Odbora izabran je akademik i član CK SKH Dušan Čalić.¹¹⁴ Konkretni učinci inicijative bili su objava zbornika radova o povijesti i kulturi Srba u SRH 1988. i 1989. godine.¹¹⁵

U međuvremenu je i Partiji sazrijelo shvaćanje da se izlaz iz opće i dugogodišnje krize mora tražiti u radikalnim promjenama. Promjene i tri reforme koje su najavljene na Konferenciji SKJ održanoj potkraj svibnja 1988. najavile su nove vjetrove i u pogledu nacionalne problematike o kojoj se sve slobodnije govorilo.¹¹⁶ U ljeto 1988. Stanko Korać je za tjednik *Danas* izjavio da treba obnoviti „Prosvjetu“ i Maticu hrvatsku.¹¹⁷ Povoljno vrijeme za njihovu obnovu došlo je tek 1990. godine.

PITANJE SRPSKE LOJALNOSTI PREMA HRVATSKOJ

U ovom slučaju se radi o problemu koji ne samo da je teško analizirati, već je pitanje je li to uopće moguće učiniti. Oko privrženosti, tj. lojalnosti Srba SR Hrvatskoj smisleno je poći od komentara Rade Kalanja sa sastanka u CK SKH iz ožujka 1980. Kalanj je na sastanku bio kao Srbin i član CK SKH. On je tada primijetio da u vezi pitanja kulture, tradicije, povijesti ili kulturne afirmacije Srba u Hrvatskoj treba voditi računa o dvije razine. Jedna je bila razina pučke svijesti, a druga „svijesti kulturnih elita, kojima i mi na neki način, bez obzira koliko ili jesmo ili nismo, ali ipak pripadamo“.¹¹⁸ Kalanj je zapravo sugerirao da srpska elita i „mase“ različito percipiraju Hrvatsku. Srpska elita bila je sastavni dio partijske elite Hrvatske i u nesumnjivo u boljem položaju od običnog stanovništva koje ih je moglo smatrati odnarođenim ili oportunistima kojima je karijera bila u prvom planu. Prijezir prema njima izrazio je u proljeće 1989. i nekadašnji član te elite Simo Dubajić, umirovljeni pukovnik milicije, koji je do kraja 1980-ih postao istaknuti srpski nacionalist kojem je „događanje naroda“ u Kninu s kraja veljače dalo veliku medijsku pozornost.¹¹⁹ Dubajić je u ožujku

¹¹⁴ HR-HDA-CKSKH, D-SP-4257: Skraćeni zapisnik sa 19. sjednice PCKSKH od 13. 10. 1986.; Obnoviti Prosvjetu i Maticu, *Danas*, 6. 9. 1988., 16-18.

¹¹⁵ *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, knjiga 1, Zagreb, 1988.; *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, knjiga 2, Zagreb, 1989.

¹¹⁶ D. MARIJAN, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 213.

¹¹⁷ Obnoviti Prosvjetu i Maticu, *Danas*, 6. 9. 1988., 16 – 18.

¹¹⁸ HR-HDA-CKSKH, D-11971: Magnetofonski zapisnik od 17. 3. 1980., IX/1.

¹¹⁹ Davor MARIJAN, „Događanja naroda“ u Kninu 1989. godine – slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 58, Zadar, 2016., 444 – 449.

1989. izjavio da su istaknuti Srbi u Hrvatskoj najčešće „podrepine“, od kojih pravi Srbi, „koji nastoje da očuvaju svoj nacionalni identitet, nemaju ama baš nikakve koristi“.¹²⁰ Na temelju njegovih tvrdnji moglo bi se zaključiti da je potkraj 1980-ih u Hrvatskoj već postojao velik jaz između srpske političke elite i mase. Na naprijed spomenutom sastanku iz siječnja 1985. Čedo Grbić upozoravao je da su se Srbi komunisti nakon rata postupno odvojili od svoje baze i njezinih problema i života (uključivo i nacionalnog aspekta) i da je otvaranje pitanja njihova statusa riskantno jer se riskira prozivanje za nacionalizam.¹²¹ Četiri godine kasnije, u kolovozu 1989., komentirajući širenje Miloševićeva utjecaja među Srbima u SR Hrvatskoj, javno je ponovio: „da u Hrvatskoj ne postoji aktivna politika prema Srbima u Hrvatskoj, da, čini mi se, velikodušno taj prostor prepuštamo drugima – u prvom redu pravoslavnoj crkvi, a onda i nekim snagama izvan Hrvatske. Nisam želio biti zloguki prorok, ali događa se ono što sam najavljivao još prije tri pa i više godina. Rekao sam tada da će se, ukoliko SKH ne bude držao stvari u rukama, javiti druge snage koje će voditi srpsku politiku koja će biti neprihvatljiva. I to se desilo ili se dešava ovih dana.“¹²²

Promjene 1990. gotovo ni jedan od Srba koji su bili dio najviše političke elite nije preživio, te su potonuli u politički zaborav.¹²³ Jedan od rijetkih izuzetaka bio je Borislav Mikelić, politički „teškaš“ s Banovine, koji je tijekom rata bio i premijer pobunjenih Srba u Hrvatskoj.¹²⁴

Na nižim partijskim razinama stanje je bilo kompleksnije i to je u ovom slučaju došlo do izražaja 1989. na odnosu hrvatske političke elite prema Srbiji i Kosovu zbog štrajka rudara Albanaca u jami Stari Trg kod Kosovske Mitrovice. Priopćenja Vijeća saveza sindikata, Socijalističkog saveza, pa i samog SKH u kojem je iskazan vid klasne solidarnosti spram rudara u dijelu srpske populacije, uključivo i dijelu Partije, shvaćen je kao potpora Albancima i nedostatak empatije prema Srbima i Crnogorcima na Kosovu. „Masa“ je nezadovoljstvo iskazala mitingom solidarnosti u Kninu 28. veljače 1989., ali su isto takvo nezadovoljstvo pokazali i partijski komiteti iz općina gdje su Srbi bili većina ili značajna manjina.¹²⁵ Bio je to znakovit pokazatelj budućeg nacionalnog podvajanja ne samo u Partiji već i stanovništvu u okolnostima političkog uspona S. Miloševića i njegova utjecaja među hrvatskim Srbima. Drugi slučaj je iz rujna 1989. nakon što su se Partija i

¹²⁰ Knin slikan čajem, *NIN*, 12. 3. 1989., 30 – 31.

¹²¹ HR-HDA-CKSKH, D-P-3911: Magnetofonski zapisnik sa sastanka u organizaciji PCKSKH od 25. 1. 1985., V/2 - V/3.

¹²² U čemu griješi Hrvatska, *Danas*, 22. 8. 1989., 13 – 15.

¹²³ LJ. ANTIĆ, *Velikosrpski nacionalni programi*, 230 – 231.

¹²⁴ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 56 – 57, 589.

¹²⁵ D. MARIJAN, „Događanja naroda“, 441 – 448.

Predsjedništvo SFRJ desetak dana bavili amandmanima na Ustav SR Slovenije. S obzirom na to da članovi CK SKJ iz SKH, odnosno njihova većina, nije osudila Slovence, bilo je par slučajeva njihova prozivanja iz sredina s većinskim srpskim stanovništvom, ali i obrane iz sredina s hrvatskim stanovništvom.¹²⁶ U vezi stanovništva srpske nacionalnosti, bez suvremenih anketa teško je dati pouzdane podatke. Jedan od znakovitih indikatora je u sferi simbola, a to je bila praksa isticanja zastave SRH na službenim i neslužbenim prigodama. U 1980-ima na nekoliko je partijskih sjednica ili sastanaka upozoravano da se u mjestima s većinskim srpskim stanovništvom ističu jugoslavenske, ali ne i republičke zastave, kao i da se sjedi pri intoniranju republičke himne, što je potom dovelo do mišljenja da se to zakonom propiše kao obveza.¹²⁷ U Kninu povodom obilježavanja 600-godišnjice bitke na Kosovu 8. srpnja 1989. održanom u maniri antibirokratske revolucije među zastavama koje su nosili sudionici republička nije uočena.¹²⁸ Na mitingu održanom 4. ožujka 1990. na Petrovoj gori nošene su zastave SR Srbije, SFRJ i manji broj zastava Srpske pravoslavne crkve. Za zastavu SR Hrvatske sigurno je samo da je bila jedna, i to na bini na službenom jarbolu.¹²⁹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na primjeru Hrvatske u 1980-ima, razvidno je koliko je nacionalna problematika u socijalističkoj Jugoslaviji bila kompleksna – osjetno više no što se to u historiografija i javnosti percipira. Dovoljno je naznaka da je u prethodnim desetljećima nacionalni odnos bio još nepovoljniji po hrvatski narod čija je SRH bila nacionalna država. Temeljno polazište odnosa je godina 1941. i na temelju nje stvoren je sustav u kojem je ideološki nepotizam imao bitno mjesto, posebice u spoju s kriterijem moralno-političke podobnosti koji je u Hrvatskoj bio na štetu većinskog naroda. To je dovelo do toga da je prosječna osoba srpske nacionalnosti imala više šanse za rješavanje egzistencijalnih problema, kako u

¹²⁶ HR-HDA-CKSKH, 27. sjednica CKSKJ od 26. i 27. 9. 1989: Zapisnik sa sednice; HR-HDA-CKSKH, D-P-4734: Izvršni sekretar za područje općenarodne obrane i društvene samozaštite PCKSKH od 5. 11. 1989., Informacija o nekim obilježjima političko-sigurnosne situacije u SR Hrvatskoj; Božo REPE, *Milan Kučan: Prvi predsjednik Slovenije*, Sarajevo, 2019., 111 – 116.

¹²⁷ HR-HDA-CKSKH, D-19675: Stenografski zapisnik sa sastanka od 22. 11. 1984. u PCKSKH u vezi „Prosvjete“, 12, 16, 26; HR-HDA-CKSKH, D-P-3911: Magnetofonski zapisnik sa sastanka u organizaciji PCKSKH od 25. 1. 1985., III/1; HR-HDA-CKSKH, D-SP-4281: Magnetofonski zapisnik sa 21. sjednice PCKSKH od 27. 10. 1986., 3 - 3, VI/5 - VI/7.

¹²⁸ D. MARIJAN, „Događanja naroda“, 455 – 460.

¹²⁹ HR-HDA-PSRH, kut. 207: Izvještaj o organizaciji i toku zбора na Petrovoj gori održanog 4. ožujka 1990.

Hrvatskoj tako i Jugoslaviji u njezinim saveznicima. To je posebice bilo slučaj u dijelu sustava koji je imao monopol na silu, a to su bile snage unutarnjeg reda i oružane snage. Uz to je uobičajeni i osjetno prenamagljeni komunistički zazor prema nacionalnom pod parolom da većina mora voditi beskompromisan rat sa svojim nacionalizmom uvjetovalo da su izgredi i kategorija koja je tako tretirana, posebno politički kriminal, sustavno bili rezervirani za osobe hrvatske nacionalnosti. Zbog takvog pristupa u 1980-ima je samo jedan slučaj medijski eksponiranog kaznenog progona osobe srpske nacionalnosti, i to u ljeto 1989., što je u tom trenutku bilo pravno anakrono i politički štetno po vladajuću nomenklaturu. U dijelu srpske elite smatrano je da su zakinuti zbog nepostojanja posebnih srpskih institucija, težišno kulturnih. Partija se protivila takvim prijedlozima jer su bili u suprotnosti s postojećim nacionalnim modelom po kojem su nacionalne institucije bile dozvoljene nacionalnim manjinama, ali ne i konstitutivnim narodima. Sukladno tomu, sugerirano je da Srbi svoje specifične potrebe rješavaju u republičkim institucijama što je bila praksa do samog sloma režima. Ocijeniti pouzdan stupanj lojalnosti Srba prema Hrvatskoj gotovo je nemoguće, no praksa preferiranja jugoslavenskih zastava nad republičkim na raznim vrstama proslavama svakako je znakovita. U cjelini se može zaključiti da je ustavna definicija Hrvatske kao nacionalne države hrvatskog naroda i države Srba u Hrvatskoj, u praksi bila ponajprije država Srba, a potom Hrvata.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HR-HDA), Centralni komitet
Saveza komunista Hrvatske
HR-HDA, Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske
HR-HDA-Ured Predsjednika Republike Hrvatske

OBJAVLJENI IZVORI:

Memorandum SANU, *Naše teme*, sv. 33, br. 1-2, Zagreb, 1989., 157 (128 – 163).
Ustav SFRJ: ustavi socijalističkih republika i pokrajina, Beograd, 1974.
*Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: zbornik dokumenata
1944/II*, Zagreb, 1970.

NOVINE:

Borba, 1991.
Danas, 1989. i 1990.
Narodne novine, 1947., 1963, 1972. i 1974.
NIN, 1989.
Slobodna Dalmacija, 1989.
Službeni list SFRJ, 1974.

LITERATURA:

ABAZOVIĆ, D. Mirsad, *Kadrovski rat za BiH*, Sarajevo, 1999.
ANTIĆ, Ljubomir, *Velikosrpski nacionalni programi: Ishodišta i posljedice*, Zagreb,
2007.
BARIĆ, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Zagreb, 2005.
BAŠIĆ, Petar, MIŠKULIN, Ivica, *Grubišnopoljska kronika 1990.-1991. (I. dio)*,
Scrinia Slavonica, sv. 7, Slavonski Brod, 2007., 346 – 347.
BILANDŽIĆ, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999.
BILANDŽIĆ, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita (1980-1985)*, Zagreb, 1986.
BILANDŽIĆ, Dušan, *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945-2005.*, Zagreb, 2006.
BUKOVIĆ, Ivan Ćiro, *Mislim si ja svoje 2. Izbor iz dnevnika od 1975. do 1989.
godine*, Zagreb, 2023.
ĆOSIĆ, Dobrica, *Piščevi zapisi (1969-1980)*, Beograd, 2001.
ĆOSIĆ, Dobrica, *Piščevi zapisi (1981-1991)*, Beograd, 2002.

- DABČEVIĆ-KUČAR, Savka, *'71: hrvatski snovi i stvarnost*, 1, Zagreb, 1997.
- ĐINĐIĆ, Zoran, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad, 1988.
- IVEŠIĆ, Tomaž, *The Rise and Fall of Communist Yugoslavia: Soft nationbuilding in Yugoslavia*, London, New York, 2024.
- KATUNARIĆ, Vjeran, Sistem moći, socijalna struktura i nacionalno pitanje, *Revija za sociologiju*, sv. XVI, br. 1-4, 1986., Zagreb, 75 – 90.
- KLASIĆ, Hrvoje, *Mika Špiljak: revolucionar i državnik*, Zagreb, 2019.
- Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1989.-1998.*, Zagreb, 1998.
- Leksikon temeljnih pojmova politike*, Zagreb, 1990.
- MARIJAN, Davor, „Događanja naroda“ u Kninu 1989. godine – slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 58, Zadar, 2016., 439 – 467.
- MARIJAN, Davor, From people's Liberation war and Revolution to Antifascist Struggle, *Review of Croatian History*, Vol. 12, No. 1, Zagreb, 2016., 155 – 182.
- MARIJAN, Davor, *Hrvatska 1989. – 1992.: Rađanje države*, Zagreb, 2017.
- MARIJAN, Davor, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih: Lažna svijest i svjesna laž*, Zagreb, 2024.
- MARIJAN, Davor, Partijski vrh Hrvatske i tjednik *Danas* 1982.-1983. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 55, br. 2, Zagreb, 2023., 283 – 316.
- Memorandum SANU, *Naše teme*, sv. 33, br. 1-2, Zagreb, 1989., 128 – 163.
- MIŠKULIN, Ivica, *Usta širom zatvorena. Delikt mišljenja u komunističkoj Hrvatskoj 1980.-1990.*, Zagreb, 2021.
- Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Popis stanovništva 1991.*, Zagreb, travanj 1992.
- NOBILO, Mario, *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990.-1997.*, Zagreb, 2000.
- PERKOVIĆ, Josip, Jan GABRIŠ, Jan, *Rekonstrukcija Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove SR Hrvatske u vremenu od 1. siječnja 1980. do 30. svibnja 1990.*, Zagreb, 1999.
- Politička enciklopediju*, Beograd, 1975.
- RADELIĆ, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: Od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006.
- RAMET, P. Sabrina, *Tri Jugoslavije: Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.-2005.*, Zagreb, 2009.
- RAŠKOVIĆ, Jovan, *Luda zemlja*, Beograd, 1990.
- REPE, Božo, *Milan Kučan: Prvi predsjednik Slovenije*, Sarajevo, 2019.

- RISTANOVIĆ, Petar, *Iluzija moći: Srpski kritički intelektualci i komunistički režim*, Beograd, 2020.
- RIZMAN, Rudi, *Marksizam i nacionalno pitanje*, Beograd, 1987.
- ROKSANDIĆ, Drago, *Srbi u Hrvatskoj od 15 stoljeća do naših dana*, Zagreb, 1991.
- SELINIĆ, Slobodan, *Srbija 1980-1986.: Politička historija od Tita do Miloševića*, Beograd, 2021.
- UZELAC, Slobodan, *Na strani svojih: Pola stoljeća u hrvatskoj i srpskoj politici*, Zagreb, 2023.
- ŠARIĆ, Tatjana, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“ u socijalizmu – prilog uz sedamdesetu godišnjicu osnutka, *Arhivski vjesnik*, sv. 57, br. 1, Zagreb, 2014., 307 – 331.
- ŠUVAR, Stipe, *Nezavršeni mandat 1: Kakav socijalizam, kakva Jugoslavija*, Zagreb, 1989.
- TRIPALO, Miko, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb, 1990.
- VUŠKOVIĆ, Boris, Temeljna demografska i socijalna obilježja članstva Saveza komunista Jugoslavije, *Struktura i dinamika članstva Saveza komunista*, Split, (bez godine izdanja).

MREŽNE STRANICE I DRUGI INTERNETSKI IZVORI:

- HAMERŠAK, Filip, Je li genocid nad Srbima u NDH neupitno dokazan?, portal *CroFacta*, 19. 3. 2025. <https://crofacta.hr/objave/je-li-genocid-nad-srbima-u-ndh-neupitno-dokazan>, posjećeno 29. 3. 2025.

Davor MARIJAN

RULERS OR TENANTS – THE SERBS IN CROATIA IN THE 1980s.
(A TRIBUTE TO THE STUDY)

SUMMARY

The topic addressed by this paper is the position of the Serbs in the Socialist Republic of Croatia in the 1980s. The paper rests upon the archival material of the League of Communists of Croatia and the Presidency of the Socialist Republic of Croatia. According to the system of values grounded on the communist victory in the Second World War, and to the practice of ethical-political suitability arising therefrom, the Serbs were in the position to gain larger personal interests in Croatia and Yugoslavia. This was in particular the case in the part of the system that exercised coercive monopoly – the police and army forces. The result of the common communist practice according to which the majority ought to lead an unscrupulous battle against nationalism was a considerably more severe treatment of persons of the Croatian nationality in the context of political criminal. Due to such approach, in the 1980s, only one case of criminal prosecution of a person of the Serbian nationality experienced media exposure. This was in the summer of 1989. Though the Serbs were constitutionally granted the status of a sovereign nation, in the 1980s, they endeavoured to be furthermore granted to establish separate national organizations, such as was the case with the national minorities in Yugoslavia. The Party opposed suggestions of this kind, as they were against the existing national model, according to which national minorities were allowed to have national institutions of their own, but the constitutive nations were not. It was hence suggested that the Serbs should solve their specific needs within their republican institutions; this remained the practice until the very collapse of the regime. It is hard to find reliable indicators regarding the loyalty of the Serbs towards Croatia, yet an important indication in this context might be the fact that at various celebrations, the Yugoslav flag was usually chosen over the republican one. The conclusion may be drawn that the constitutional definition of Croatia – a national state of the Croatian people and the state of the Serbs in Croatia – meant in practice that it was the state of the Serbs first, and of the Croats second.

Keywords: Serbs; Croatia; Yugoslavia; international relations; *Prosvjeta* company; ethical and political suitability; privileges; cultural politics.

